

פרק שמונה עשר

אוצר בית דין שליד תנובה בשמיטת תשנ"ד

פרק זה, שנכתב בזמנו לספר "משנת השמיטה" לזכרו של הרב יחזקאל דאום זצ"ל, מהווה סיכום למערכת אוצר בית דין של תנובה בשמיטת תשנ"ד. הפרק כולל דו"ח מפורט של העקרונות, השאלות והבעיות בהן התחבט בית הדין¹, ומטרת כתיבתו הייתה בעיקר לצורך הפקת לקחים לעתיד². מבחינה מסוימת ניתן לומר, כי פרק זה מהווה "תנא ימסייע" לדברים שנכתבו בפרקים הקודמים. זאת, מכיוון שאוצר בית דין זה לא יוסד נוהל על פי כל העקרונות שהוחוו לעיל³, וניתוח הבעיות שהתעוררו במהלך פעולת אוצר בית הדין הנ"ל, מצביע לענ"ד על יתרונותיה והכרחיותה של העמדה שהוצגה לעיל.

1. בית הדין - יעדי, עקרונותיו ודרכי עבודתו

בית הדין שליד תנובה הורכב מהרבנים אברהם דוב אויערבך שליט"א - אב"ד טבריה בנו של הגרש"ו אויערבך זצ"ל, הרב יעקב אריאל שליט"א - רבה של העיר דמת גן, יושב ראש ועדת השמיטה שהוקמה על ידי הרבנות הראשית לישראל בתשנ"ד ונשיא מכון לתורה והארץ (שנים רבות היה ראש ישיבת ימית ורבו של מושב כפר מימון) והרב בנימין זלר שליט"א, הרב הפוסק והאחראי למחלקת הכשרות למהדרין של רבנות ירושלים, מראשי אוצר הפוסקים.

בית הדין ראה לעצמו כמטרה מרכזית לדאוג לאספקת תוצרת פירות וירקות לעם ישראל המעוניין, מצד אחד, להקפיד על שמירת שמיטה מבלי להסתמך על היתר המכירה, מצד שני. זאת מעוניין גם להמשיך ולחזק את ההתיישבות והחקלאות היהודית בארץ כבשנת השמיטה, ולמנוע את התמוטטותה בשנה זו.

מטרה חשובה נוספת שעמדה בפני בית הדין הייתה שתוצרת זו תסופק לעם ישראל מחירים שווים לכל גפוש, ובניגוד למקובל בדרך כלל - בצדק או שלא בצדק - בוועדות מספקות תוצרת כזו. לצורך זה יום בית הדין והגיע להסכמים עם חקלאים על זריעת

דו"ח דומה על שמיטת תשמ"ז ביישובי גוש עציון התפרסם על ידי ב"המעין". קטעים ממנו ניתן למצוא בנספח לספר זה (פרק כ"ד). חלקים אחרים משוקעים, למעשה, בפרקי ספר זה.

אם כי במסגרת הדברים מובאים גם הרבה הוראות וחיידושים הלכתיים למעשה, הנוגעים לניהול אוצר בית הדין - חלקם נדונו בפרוט בפרקים הקודמים והדבר צוין בהפניה למקום בו נדונו הדברים, חלקם מחודשים ונוגעים בנושאים שלא התייחסתי אליהם לעיל, וחלקם מהווים חזרה, הוכחה ותוספת חיזוק וביסוס לדברים שכבר נאמרו ונטענו לעיל.

עקרונות בית הדין הוחוו ע"י חברי בית הדין, ע"י הרבנים של היישובים שהיו שותפים למערכת אוצר בית הדין וע"י הרב דאום זצ"ל שהיה הרוח החיה בהקמת בית הדין הנ"ל, ומאוחר יותר גם על ידי כשהתחלתי למלא את מקומו של הרב דאום זצ"ל באמצע שנת השמיטה. כמובן, העקרונות הבסיסיים על פיהם פעל בית הדין זהים למתואר בפרקים הקודמים, והשינויים היו בעיקר במבנה ההסכמים בין בית הדין לשלוחיו (דבר שהינו נושא עקרוני וחשוב ביותר) ובפרטים מסוימים הנוגעים לשיווק הפירות.

גידולי ירקות בערב השמיטה, או גם בשנת השמיטה עצמה בחממות על גבי מצעיי מנותקים, או בדרום הערבה (בשני מקרים אלו - לאחר מכירת הקרקע), ונכנס להתקשרויות עם הקלאים שקיבלו על עצמם להפקיר את מטעיהם ולמוסרם לטיפולו של בית הדין הן בתחום המלאכות והן בתחום שיווק הפירות.

לקראת עונת השיווק מסר כל משק דף דיווח על המלאכות שנעשו במטע, כאשר לדיווח זה מצורף אישור הרב המקומי שפיקח על הדברים. במספר מקרים בהם היו פקפוקים לגבי מלאכות מסוימות שלדעת בית הדין לא היה אולי מקום להתירן, נבחנו מספר שאלות שעל פיהן נקבע האם הפרי ישווק ויטופל על ידי בית הדין ובאחריותו א לא:

א. האם מדובר במלאכה דרבנן או במלאכה דאורייתא.

ב. האם הדברים נעשו במזיד או בשוגג.

ג. האם מה שנעשה השפיע על פירות השנה או על פירות שנה הבאה.

העיקרון המנחה היה שאם החקלאים חרגו במזיד מהוראות בית הדין, יש בכך פגיעו מהותית בכל עניין הפקר המטעים ובעלותו של בית הדין על המטע, ויש חשש של שמו ונעבד. מצד שני, אם נעשו דברים שלא היה ראוי לעשותם מתוך תום לב או מתוך א הבנת ההנחיות וכדו', הרי שיש להקל במקרה של מלאכות דרבנן, ועל אחת כמה וכמה אם מלאכות אלו לא הועילו כלום לפירות השנה, אלא רק לפירות השנה הבאה.

הפירות מאוצר בית הדין שווקו לוועדות שמיטה, לרשתות שיווק ולמספר סיטונאי מאושרים שעמדו תחת פיקוח.

יש להקדים ולומר כי היה פער בין מה שתוכנן ובין מה שבוצע, והמצוי לא היה תמי גם הרצוי. כדי להפיק לקחים וללמוד מטעויות אשתדל להצביע באובייקטיביות על נקודות החלחה כמו גם על נקודות הכישלון. אין בכוונת הדברים להשוות בין אוצרות בית הדין השונים שפעלו בשמיטה ולהתנחם בצרת רבים, אלא לערוך חשבון גפש על מנת להתכוון לשמיטה הבאה⁴.

2. מבנה ההסכמים בין בית הדין לבעלי המטעים והשדות

ההסכם בין בית הדין לשלוחיו היה הסכם קבלני, ועל פיו החקלאים בעלי המטעיי והשדות מתחייבים לבצע את כל העבודות המותרות והנהוצות בהתאם להנחיות בית הדין ולשווק את כל התוצרת בהתאם להנחיותיו. בית הדין מבחינתו התחייב לשלם סכום קבו

4. אין ספק שמחלתו של הרב דאום שיסד את מערכת אוצר בית הדין הזו והסתלקותו בערב השמיט ופער החודשים הלא קטן בין פטירתו ובין כניסתי לעבודה, וההזדקקות לממלאי מקום שטיפלו בדבר בתקופת הביניים, יצרו קשיים רבים והביאו לתקלות רבות מעבר לצפוי ומעבר למה שהיה צריך להיות העובדה שהמגע השוטף עם החקלאים והמגדלים היה עם מספר גורמים שונים ומתחלפים, לא הוסינו לאמון בין הצדדים והביאה לכך שהקשר היה לעתים רופף ודברים לא נסגרו באופן סופי ומחייב דברים שיצרו קשיים לא מעטים בהמשך.

עבור כל קילוגרם פרי שייארז וישווק עבור בית הדין. סכום זה אמור היה לכסות את הוצאות המגדלים ואת שכר עבודתם. המחיר שנקבע התבסס על חישוב ממוצע ההכנסות בשלוש השנים האחרונות, מתוך הנחה שסכום זה מכסה את הוצאות החקלאים ומשאיר בידיהם שכר נאות עבור עבודתם לבית הדין, בהתאם לרמה לה הורגלו בשאר השנים.⁵

באופן פשטני הדברים נראים כנחינת גושפנקה הלכתית לקבלת תמורה מלאה עבור המטע בהתאם לרמה בשאר שנים ולא בהתאם להוצאות בפועל, אך לאמיתו של דבר אין הדברים כך, וזאת בגלל שתי סיבות עיקריות: ראשית, החשבון מורה שברוב רובם של המקרים התמורה המוצעת עבור הפירות איננה חורגת מעבר לתשלום ההוצאות ושכר העבודה והשימוש בכלים בהתאם למקובל בכל אוצר בית דין.⁶ ושנית, אף על פי שיש איסור לסחור בפירות, אין איסור על פועל העובד בשליחות בית דין להתמקח על גובה שכרו ולדרוש מבית הדין עבור עבודתו שכר מקביל לרמת השכר אליה הורגל, וכן אין איסור להתמקח על גובה התשלום עבור שימוש בכלים שבית הדין נזקק להם. אם בסופו של דיון ומשא ומתן כזה מעריך בית הדין שההסכמים והסיכומים שהושגו הינם טובים וכדאיים מבחינת הציבור⁷ - הוא רשאי לחתום על סיכומים אלו, וברגע שהתחייבויותיו נקבעו בהסכמים, הרי שהתחייבויות אלו הופכות להיות חלק מהוצאות בית הדין בטיפול בפירות, ובית הדין רשאי לגבות מהציבור את הוצאותיו אלו.

תרונו של שיטה זו, המבטיחה מחיר קבוע לשלוחי בית הדין, הוא בכך שהיא מונעת כל אוטיכציה למסחר בפרי, שהרי היא קובעת עבור העבודה מחיר שאיננו תלוי בהצלחת המסחר בפרי מאוחר יותר. הדבר גם מצמצם מאוד את הסיבות להתמרמרות, למסחר להתדיינות בלתי פוסקת בין בית הדין ובין החקלאים.

יש לציין שבהתאם לשיטה זו יתכנו מקרים בהם החקלאים יקבלו בסופו של דבר פחות ממה שהיו מקבלים במסחר רגיל בשוק, ומקרים אחרים בהם יקבלו מעבר למה שהיו נזקקים במסחר רגיל.

הסכם זה, בניגוד להסכם שתואר לעיל בפרק העוסק באוצר בית דין, לא הבחין בין הוצאות קבועות ובין הוצאות משתנות, והתחייבות בית הדין לשלוחיו הייתה כולה פרופורציונית ליכול - דבר הגורם לעיוות - הן במקרה שבו יש יכול נמוך ביותר, והן במקרים בהם יש יכול גבוה מעבר למוצעת, וכפי שיתואר בהמשך הדברים.

במקרה מסוים - בגודגדן מוקדם - שבו מחירי השוק גבוהים ביותר, העריך בית הדין שמחירי השוק המקובלים חורגים מעבר להוצאות ולשכר עבודה סביר, ובהתאם לכך קבע שההסכם בגודגדן כזה יתייחס למוצעת מחירי השוק של הגודגדן הכללי שמחירו יורד בכשלושים אחוזים ממחירי הגודגדן המוקדם.

כיון שפירות אלו הינם יקרים גם כאשר גובים את ההוצאות בלבד, ועל כן הם נצרכים על ידי מגזר מצומצם ומסוים באוכלוסייה, ומכיוון שקשה לפקח על מגזר זה שלא יסחור בפירות שמגיעים אליו במחיר נמוך באופן משמעותי מערכם בשוק, נוצרה מיניה וביה בעיה שדרשה הכרעה בין שתי אלטרנטיבות בעייתיות: האם לגבות רק את ההוצאות ולהכשיל את הקונים במסחר, או לגבות מעבר להוצאות בהתאם למחירי השוק. דילמה זו תידון להלן בפרק הדין ביחס ממחירי אוצר בית הדין למחירי השוק.

ובדרך כלל, ההצעה הטובה והזולה ביותר תהיה זו של בעלי השדות וכל אלטרנטיבה אחרת תהיה יקרה הרבה יותר, וראה לעיל פרק שלושה עשר הערה 5.

כל האמור היה יפה לו הדברים היו נקבעים באופן סופי וחד משמעי. אלא שלא כך היו פני הדברים. בהסכמים נקבע שבית הדין ישלם בזמן השיווק שמונים וחמישה אחוזים מהמחיר שנקבע, וחמישה עשר אחוזים הנותרים ישולמו רק במידה ובית הדין יצליח לגבות את הסכומים הללו מהציבור. כמו כן נקבע באותיות הקטנות, שבמידה ובית הדין לא יצליח לגבות הוצאותיו לא ישולמו אפילו השמונים וחמישה אחוזים המובטחים.

התנאי הראשון הינו בעייתו, מכיוון שהוא נותן מוטיבציה למגדלים לדאוג לכך שפירותיהם ישווקו ליעדים כאלו ובמחירים כאלו שיבטיחו להם את תשלום כל מאת האחוזים - דבר הגורם למסחר בפרי ולהרגשת יחס של בעלות על הפירות מצד המגדלים שלוחי בית הדין מטבע הדברים הם דורשים כל הזמן להיות מעורבים בהחלטה על יעדי השיווק ובקביעת המחירים כדי להבטיח שהם יקבלו את המגיע להם. מצד שני, לאותה מוטיבציה יש גם פן חיובי, כיוון שהיא מבטיחה ששלוחי בית הדין יבצעו את עבודתם נאמנה - יתנו לעצים אר הטיפול שנקבע על ידי בית הדין, יקטפו במועדים האידיאליים, ימיינו ויארזו באופן שיאפשר לבית הדין לגבות את הוצאותיו וכי⁸.

לעומת זאת התנאי השני הינו מכשול שמונע משלוחי בית הדין להרגיש כשכירים, שהרי זה בדיוק השוני וההבדל שבין שכיר או קבלן ובין בעל-בית. שכרו של הראשון קבוע ומובטח, ואילו זה של חברו איננו מובטח, ולעתים הוא יכול להיות גבוה בהרבה מזה שי השכיר ולעתים הוא נמוך ממנו. תנאי זה גם מהדיר תחושה קשה של קיפוח בקרב שלוח בית הדין, החשים שמצד אחד בית הדין מבטיח את עצמו על חשבונם, כאשר הם עלולים בסופו של דבר, שלא לקבל את שכר עבודתם ואת תשלום הוצאותיהם הבסיסיות, ואילו מצד שני בית הדין איננו מוכן להתחייב לתת להם יותר מהמסוכם ומהמובטח במקרה והוא יוכל לפדות סכומים גבוהים יותר מהציבור⁹.

תיאור זה איננו מדויק, כיון שבהסכם היה סעיף נוסף שלמעשה מתקן את העוול והקיפוח הנ"ל - סעיף שגורם לבסוף לבעיות רבות, כיוון שהוא נוסח במעורפל וללא הגדרות חדות וברורות. סעיף זה קבע שבמקרה ויצטברו בידי בית הדין עודפי גבייה הם יחולקו לטובו צורכי ציבור בין השותפים לאוצר בית הדין.

8. ואכן, במקרים בהם הבינו החקלאים שלוחי בית הדין ששכר עבודתם מובטח בלא התחשבות באיכות הפרי ניצב בית הדין בפני בעיה רצינית של חוסר נכונות לקטוף את הפירות במועדים שנקבעו על ידי בית הדין והוסר נכונות להשקיע במיזן ואריזה בהתאם לנדרש - תופעות שגרמו לכך שאיכות הפרי תהיה נמוכה וערכו בעיני הציבור ירד, וכתוצאה ישירה מכך לא ניתן היה לגבות עבור הפרי או הוצאות, וממילא אי אפשר היה לשלם לשלוחי בית הדין את המובטח להם. הפתרון לבעיה זו הינו להיות בפקוח מתמיד מצד משווקי בית הדין על עבודת שלוחי בית הדין, ויש לקבוע בהסכם, שבמקרה ואי אפשר היה לגבות את ההוצאות כתוצאה מאי מילוי הוראות בית הדין - לא ישולם למגדלים שלוח בית הדין מעבר למה שנפרדה בפועל.

9. ראה לעיל פרק יג סעיף 6 בעניין קניית ביטוח על ידי בית הדין ובהערה 10 שם.

נקודה נוספת שנתגלתה כבעייתית בהמשך הייתה שההסכם שנחתם קבע מחיר קבוע לכל הגדלים, מבלי להתחשב בטיב הפרי ובטיב המיון.¹⁰

לעניות דעתי, עדיף היה מכמה בחינות הסכם במתכונת שהוצעה על ידי לעיל פרק יג סעיף ט - הסכם שעל פיו בית הדין מתחייב על תשלום שלושים וחמישה אחוזים מממוצע ההכנסות בשלוש השנים האחרונות, ומתחייב לשלם שישים וחמישה אחוזים ממחיר ממוצע של קילוגרם פרי בשלוש השנים האחרונות בהתאם לכמות היבול שתשווק על פי הנחיתיו.

אם מעוניינים בהקמת מערכת אוצר בית דין אמיתית חייבים בראש ובראשונה להבטיח שבית הדין אכן יתייחס לפועליו כאל שכירים לכל דבר. בית הדין צריך להיות היוזם והמורה לשכיריו ולפועליו אלו פעולות עליהם לעשות במטעים, ולפקח על ביצוע מלאכות אלו (ולא כפי הקורה כיום, שהחקלאים הם יוזמי המלאכות והם באים לבקש היתר מבית הדין לכביצוע הפעולות). בית הדין צריך לקבוע את צורת המיון והאריזה, את מועדי הקטיף והשיווק ואת מקום הקירור והאיסוס. כמו"כ, על בית הדין לשלם לפועליו באופן שוטף מידי חודש בחודשו מתחילת עבודתם עבור בית הדין לפני השמיטה, ולא להמתין לשיווק הפרי ולמכירתו)¹¹. יש לקבוע מראש את גובה תשלומי השכירות ומועדי התשלום שבית הדין ישלם עבור השימוש בכלים, בציוד, ברכבים ובמתקנים של המגדלים. כל זאת כדי לשחרר את המגדלים מהצורך לדאוג לעצמם - על מנת שיקבלו את החזר הוצאותיהם ואת שכרם - על ידי מסחר בפירות ועל ידי שיווקם למקומות הנותנים להם את התמורה הגבוהה יותר.

לעניות דעתי, העובדה שרוב רובם של אוצרות בית דין אינם נוקטים בדרך זו היא המקור לרוב הבעיות המתעוררות באוצרות בית דין, ובכלל זה גם אוצר בית דין תנובה בתשנ"ד.

10. לכאורה פשוט שאין לקבוע מחיר שונה לפירות באיכות שונה, שהרי המחיר חלוי בהוצאות ולא בטיב הפרי, ואם שלוח בית דין נמנע מלעשות מלאכות אסורות וכיוון שכך פירותיו קטנים יותר או באיכות נמוכה יותר אין להענישו עבור כך ולשלם עבור עבודתו פחות מאשר משלמים לחברו שפירותיו הגיעו לאיכות גבוהה יותר, שהרי בכך תהיה מוטיבציה לשלוחי בית הדין לעשות מלאכות אסורות.

מצד שני, אסור גם לתת למי שהשקיע בעבודת המיון בהתאם להנחיות בית הדין, והוציא מהשיווק כל פרי שאיננו באיכות מתאימה, וקטף בזמן האופטימלי גם אם זה לא היה לו נוח, וריסס והשקה בהתאם להנחיות בית הדין, משכורת כמו לחברו שזולל בכל אלו מתוך הנחתו שהוא את משכורתו יקבל בכל מקרה. השוואת השניים תהייה למעשה תגמול שווה לשני עובדים שונים באופן משמעותי - דבר שאיננו צודק ואיננו הוגן גם לא במסגרת מערכת אוצר בית דין. קביעת מחיר שווה תהווה גם פריצה שתאפשר לשכירי ביה"ד לגבות מביה"ד, תמורה גבוהה הרבה יותר מאשר מה שנקבע מראש בין ביה"ד ובנים.

11. בנקודה זו היה יתרון מסוים לאוצר בית הדין של תנובה - שם החקלאים ושכירי בית הדין יכלו לקבל מקדמות עוד זמן רב לפני מועדי השיווק. מבחינת חיוב הריבית הנהוג ע"פ היתר עיסקא עבור מקדמות אלו, מכיוון שהתשלום הינו עבור עבודות שכירי בית הדין ולא עבור הפירות, נראה שאין כל הצדקה לחייבם בריבית, אלא אם כן הסכם התשלום שנקבע בין בית הדין ובין פועליו קובע שהתשלום עבור עבודתם יהיה רק בתקופת שיווק הפירות, ובהתאם לכך נקבע גובה התשלום, והוא כולל כבר בתוכו את עלות המיון המוקדם. במקרה שבו הפירות משווקים לאחר ראש השנה, מתעוררת שאלה מעניינת הנוגעת לחיוב כתיבת פרוזבול על חוב של בית הדין לאדם פרטי. מכיוון שהתשלום הינו עבור העבודה ולא עבור הפירות, הרי שמועד פירעון חלק מהחוב הינו לפני השמיטה, ואף שהוסכם לגבותו לאחר השמיטה בעת שיווק הפירות - השמיטה משמטת.

3. שינוי ההסכמים עקב מיעוט יבולים

חסרונו העיקרי והמרכזי של ההסכם נתגלה ברגע שהוברר שהיבולים שהתקבלו בדובדבן היו נמוכים באופן ניכר מהצפוי. הדבר גרם לכך שמצד אחד המחיר המובטח על ידי בית הדין לא היה בו בכדי לכסות את ההוצאות של המגדלים, ומצד שני הוא הביא לכך שמחירי הדובדבן בשוק החופשי היו גבוהים מעבר לחזוי ולמצופה. דרישת החקלאיני שלוחי בית הדין הייתה לקבל מעבר למה שהובטח וסוכם עמם, כיוון שבניגוד לתחזית, אין במה שסוכם עמם בכדי לכסות את הוצאותיהם בגידול הפירות.

מציאות זו לא באה לידי ביטוי מפורש בהסכם שבין בית הדין ובין שלוחיו, ולכאורד היה בית הדין יכול לטעון שההסכם הקבלני בינו ובין שלוחיו קובע מחיר מוסכם ומובטח עבור כל קילוגרם מבלי להתחשב בכמות, ופגיעה בכמות היבול אינה צריכה לשנות דבר כמו שיבול גבוה מעבר למצופה לא היה משונה, ואם שלוחי בית הדין רוצים להבטיח אר עצמם במקרה כזה עליהם לבטח את עצמם כנגד נזקי טבע. אך מכיוון שגם ביטוח כזה לא מכסה את כל הנזקים וההפסדים, תבעו בכל אופן החקלאים שלפחות עבור הכמות הקטנה שנקטפה יגבה בית הדין מהציבור בהתאם למחירי השוק, ובכך יצמצם במידה מסוימת אר נזקיהם.

בית הדין דן בעניין וקבע שאכן יש צדק במקרה זה בדרישות החקלאים, כיוון שבער שנקבע ההסכם על גובה התשלום לקילוגרם, יצא בית הדין מתוך הנחה שתשלום זו מכסה את כל הוצאותיהם בעין יפה. אם כעת מתברר שעקב מיעוט הפרי שלוחיו איננ מקבלים תמורה המכסה את הוצאותיהם, הרי שבית הדין איננו מעוניין, ואיננו רואה לנכו שלוחיו יפסידו ולא יכסו את הוצאותיהם בטיפול בפרי בשליחות בית הדין, ולכן אישנו בית הדין לגבות ולשלם מעבר למה שסוכם בתחילה עד כיסוי הוצאות שלוחיו, ולאחר שיומצאו לידי תחשיבים שיוכיחו שבתשלום שנקבע בתחילה אין בכדי לכסות אפילו אר ההוצאות הבסיסיות.

במקרה כזה, יש לדון מה דינם של הפיצויים המתקבלים מהקרן לנזקי טבע. בעניין זו שמעתי דעות חולקות בשם שניים מגדולי הפוסקים. הדעה הפשוטה המחייבת להכניס סכום זה בחשבון ההכנסות המשולמות על ידי בית הדין, ודעה מחודשת יותר הקובעו שחובתו של בית הדין לשלם לשלוחיו את הוצאותיהם איננה תלויה במה שיקבלו או שלא יקבלו מאותה קרן לנזקי טבע, ואם הם יקבלו תשלום כלשהו מהקרן כתוצאה מביטוחו שהם עשו שם, אין בית הדין רשאי לנכות כתוצאה מכך תשלומים המגיעים לפועליה בהתאם למסוכם עמו, והדבר דומה למי שביטח את נכסי חברו והנכסים שביטח נפגעו שהתשלום מחברת הביטוח מגיע למשלם הפרמיה ולא לבעל הנכסים שלא ביטח או נכסיו.

לעניות דעתי, יש להעיר על דעה מחודשת זו שתי הערות. האחת - במה דברני אמורים שניתן לנתק בין תשלום הקרן לתשלום המגיע מבית הדין? אם התשלום לקרן נזקי טבע לא נכלל בהוצאות שהוגשו לבית הדין. אך אם תשלום זה נכלל בהוצאות, יוד הכל שיש לנכות את ההכנסות מהקרן מהתשלומים שמשולמים על ידי בית הדין. וההערה

השנייה - במה דברים אמורים שניתן להבין דעה זו? רק אם בית הדין קבע מראש שפועליו יקבלו תשלום עבור הוצאותיהם על פי חשבון הוצאותיהם בפועל, אך אם נקבע מחיר קבלי עבור העבודה, כמו במקרה שקרה באוצר בית דין של תנוכה, ורק לאחר מכן אושר לחרוג מהתשלום שנקבע עד לכיסוי ההוצאות בפועל, הרי בוודאי שיש להתחשב בתשלום שנתקבל מקרן נזקי טבע בחשבון ההכנסות לעומת ההוצאות, שהרי שינוי החלטת בית הדין נועד למנוע מהחקלאים הפסד ומידת הפסד תלויה בסכום שנתקבל בפועל.

4. שינוי ההסכמים עקב מחירי שוק גבוהים

החלטה זו של בית הדין ביחס לדובדבן, והעובדה שמייעוט הפירות בארץ בשנת השמיטה הביא לכך שמחירי הפירות בשוק הרגיל עלו מעל ומעבר לכל תחזית, הביאה לחץ מצד המגדלים, שלוחי בית הדין, לעדכן את ההסכם גם ביחס לשאר הפירות בהם זיו יבולים רגילים, ולאשר להם לקבל את הוצאותיהם בשלמות ובעין יפה, אף מעבר לסכום שנקבע מראש (מתוך השוואה לתמורה שנתקבלה בשנים קודמות). זאת, בהתבסס על הטענה שבשנים קודמות התמורה שנתקבלה לא כיסתה את ההוצאות וענף המטע נפסיד כסף רב עד כדי הרהור על הכדאיות שבהמשך אחזקתו. ולכן נטען, שאם כיום מחירי השוק מאפשרים לבית הדין לגבות מעבר למצופה, ועדיין לגבות פחות ממחירי השוק המקובלים - מדוע שבית הדין לא יעשה זאת וישלם לפועליו ולשלוחיו בעין יפה, וכן אם זה מעבר למה שסוכם מראש, בשעה שאיש לא חזה ולא האמין שיהיה כל כך מעט פירות בשוק, ויהיה אפשר לגבות מחירים גבוהים הרבה מעבר למקובל בשנים אחרות.

בענין זה נערך דיון רציני ועקרוני, כאשר עמדת בית הדין הייתה שבפתיחת ההסכמים, כתוצאה משינויי המגמה בשוק ועליית המחירים של הפירות, יש משום חשש לסתור בפירות. בית הדין הבהיר, שהסכמתו לפתוח את ההסכמים בדובדבן נבעה אך ורק מהעובדה ששם התקבל יכול נמוך ביותר, אך במקומות בהם היכול היה כמצופה והוסכם על מחיר מובטח, אין לדעת בית הדין הצדקה לחרוג מהמוסכם, רק כיוון שעקב היצע כיקוש נוצרה סיטואציה כזו המאפשרת גביית מחיר גבוה מהחזוי. הערכת בית הדין הייתה שהסכום שנקבע יש בו בכדי לכסות את הוצאות החקלאים באופן הוגן, והראיה לכך היא שעל בסיס זה מתקיים המטע בשאר שנים, ועל כן אין הצדקה לחרוג, ובוודאי שאין הצדקה "לנפח" כעת את ההוצאות או את הדרישות עבור השכרת ציוד, שירותי בלנות או ביטוח סיכון וכד', באופן שיאפשר גביית מחיר גבוה יותר בהתאם למצב השוק.

אלא שלאחר דיון נוקב ניאות לבסוף בית הדין לפתוח את ההסכם. זאת, לאחר ששמע דות מהמגדלים שמבחינה כלכלית אם יימשך המצב של הכנסות נמוכות במטע, יהיה ורך להפסיק לעבדו ולעבור לעסוק בענפים אחרים. לאור עדות זו, הסכים בית הדין אשר לשלוחיו תשלום גבוה יותר ממה שהוסכם מראש, אך נקבעה הגבלה ברורה, והתשלום יהיה בגובה כזה שיספיק כדי להצדיק מבחינה כלכלית את המשך קיומו אחזקתו של המטע, אך לא מעבר לזה, גם אם יהיה ניתן לשבץ זאת תחת סעיפי הוצאות לו או אחרים. שינוי מדיניות זה העלה את המחיר המובטח לחקלאים בשיעור ניכר, אך

עדיין היה נמוך מהסכום שהיה נפדה בשוק במסחר רגיל, ואף מהסכום שהיה ניתן להגיד אליו בחשבון הוצאות ושכר עבודה וציד¹².

5. יעדי השיווק של פירות בית הדין

פירות בית הדין שווקו באמצעות ועדות שמיטה ובאמצעות סיטונאים בכל רחבי הארץ, כאשר מרגע תחילת השיווק נקבע מחירון אוצר בית דין שהתפרסם מפעם לפעם (לעתים כל יום ולעתים כל מספר ימים) - מחירון שהיה נמוך בתחילה בעשרה אחוזי ממחירון השוק הרגיל, וכשהתברר לנו שמחירי השוק השנה גבוהים במיוחד, ומשנוכחו לדעת שגם במסחר רגיל מצוי מאוד שהפרי נמכר בשיעור של עשרה אחוזים מתחל למחירון - הוגדל הפער לכדי חמישה עשר עד עשרים אחוזים. המחירון עצמו התחל למחיר סיטונאי, שהוא היה המחיר שגבה בית הדין מהסיטונאי ומוועדות השמיטה שטיפלו בפירות, ומחיר לצרכן, שהוא היה המחיר שנקבע על ידי בית הדין כמחיר מקסימלי שבו צריך הפרי להימכר לצרכן, לאחר הוספת שכרו של בעל החנות המטפ בפירות בית הדין.

חלק מהסיטונאים ובעלי החנויות חתמו על טופס מיוחד הממנה אותם כשליחי בית הדין, אך חלקם לא חתמו על טופס כזה והסתפקו בהסכם ובמינוי בעל פה. וזאת לאח ששמעתי מפי הגר"ש אלישיב שליט"א, שאין צורך הלכתי במינוי בעלי החנויות לשליחי וניתן לוותר על החתמה על טופס כזה, ועצם ההסכם וההוראה לשווק את הפירות בהתא להנחיות בית הדין - מספקת.

ועדות השמיטה אליהן סיפקנו את הפירות היו אחראיות לפקח על המחיר הסו לצרכן בהתאם להסכמים עם בעלי החנויות שבאחריותן, ובתנאי שלא יחרגו מעבר לסכום שאושר על ידי בית הדין שליד תנובה כמחיר מקסימלי לצרכן, ואילו סיטונאים שאינם מצאים תחת פיקוח ועדות שמיטה, רשתות שיווק ו"כסטות" (דוכנים) שקלטו את הפירות מאתנו, היו תחת פיקוחנו ואחריותנו.

לצורך זה הוקמה חולית פיקוח שתפקידה היה לוודא שהפרי נמסר לבעלי החנויות בהתאם למחיר שנקבע על ידי בית הדין ושהמחיר לצרכן אף הוא איננו חורג מעבר לנקב על ידי בית הדין. חולית פיקוח זו עשתה עבודה יוצאת מהכלל, ולזכותה ניתן לזקוף הרב מאוד מהצלחת השיווק. הפיקוח בחנויות הסיטונאיות היה יעיל, ולאחר שנבדק שהפירו הגיעו רק לבעלי חנויות שהסכימו לעמוד בתנאי בית הדין, נבדקו גם החנויות, על מנ לוודא שהפרי מסומן כפרי הקדוש בקדושת שביעית ומחירו לצרכן מתאים למה שנקב על ידי בית הדין. בזכות הפיקוח נמנע מסחר רגיל בפרי, הוא הגיע דווקא לידי יהודי

12. לעניות דעתי, כל המו"מ הנ"ל ושינוי ההסכמים נבעו מחמת העובדה שלא היה הסכם מוגדר, בו ומחייב מצד בית הדין, ושהיה פתח ברור בהסכם לכך שבית הדין לא יעמוד בהתחייבויותיו ולא יכני את הוצאות שלוחיו וכמתואר לעיל. ממילא פתח זה הביא, ובצדק מבחינה מסיימת, להתמקח ולהתדיינות גם כאשר נוצר מצב הפוך בו היה ניתן לקבל יותר מהמוכסח ומהמוערך כסכום הנח לכיסוי ההוצאות.

ברוב המקרים לידי יהודים שהיו מעונינים דווקא בפירות אוצר בית דין, הפרי לא הועבר וסוחר לסוחר, ולא נמכר מעבר למחירים שנקבעו על ידי בית הדין.

במקרים בהם ניתן הדבר, נמסר הפרי ליעד סופי ולא לבעלי חנויות (למוסדות, לצבא למלונות), ובמקרים ושהפרי הגיע לחנויות הוא נמכר לצרכן הסופי במחירים נמוכים יותר ואשר פירות רגילים¹³.

סיטונאים שביקשו לקלוט פירות אוצר בית דין נדרשו לעמוד בתנאים הבאים¹⁴:

1. שיווק פירות אוצר בית דין במחסן סיטונאי חייב להיות מלווה בהשגחה. המשגיח אחראי לכך שפירות אוצר בית דין ימסרו רק לידי קונים שאושרו על ידי בית הדין, וכשמדובר על חנויות - אחראי המשגיח להודיע להם את המחיר המקסימלי לצרכן. באחריות המשגיח להעביר לידי פיקוח בית הדין את רשימת הקונים וכתובת חנויותיהם.

2. הפרי מיועד בראש ובראשונה לחנויות בהן יש השגחה ויש ביקוש לפירות אוצר בית דין בגלל הקפדה על הלכות שמיטה. במקרים בהם הפרי מבוקש גם על ידי אחרים או שיש עודפי פרי - בית הדין מוכן יהיה לאשר, לאחר תיאום עמו, להעביר את הפרי לחנויות שיהיו מוכנות להתחייב שהפרי יופרד ויסומן כפירות בקדושת שביעית, ושהיו מוכנות לעמוד בתנאי בית הדין באשר למחיר הסופי לצרכן, ולעמוד בעניין זה תחת פיקוח בית הדין. לצורך זה צריך יהיה לנהל רישום החנויות הקונות וכתובותיהם, ולציין את המחיר שאושר כמחיר לצרכן.

3. סדר העדיפויות למכירת תוצרת אוצר בית דין הוא כדלהלן:

1. חנויות בהן יש השגחה ויש ביקוש לפירות אוצר בית דין בגלל הקפדה על הלכות שמיטה.
2. מלונות, מסעדות ומוסדות אחרים הקונים את הפרי לצריכה עצמית שלהם ולא למכירה.
3. בעלי דוכנים או בעלי חנויות באזורים המוכרים בהזולה.
4. בעלי חנויות אחרים המוכנים לעמוד בתנאי בית הדין בקשר למחיר המכירה לצרכן.

כל מי שמטיל ספק ומפקפק בתועלת שהייתה באוצר בית דין, חזקה עליו שהיה משנה את דעתו ועמדו לו היה מבקר ורואה חנויות שחילקו תוצרת יהודית של פירות מאוצר בית דין למאות ואלפי צרכנים, שהאלטרנטיבה שלהם הייתה לקנות פירות נכרים בחנויות שמיטה אחרות - חנויות המעידות על שיתוף הפעולה ההדוק והיפה שהיה בין ציבור שומרי השמיטה שהפקירו את שדותיהם והעמידו אותם לטיפולו של בית הדין, ובין הציבור החרדי שלא נמנע מלקחת פירות אלו והעדיפם על פני פירות נכרים. גם מי שהיה משווה את מחירי הפירות בחנויות אלו למחירי השוק, היה נוכח לדעת שמדובר באוצר בית דין העוסק בפירות הפקר ובמערכת הרחוקה מלהיות פיקציה לצורך כיסוי הלכתי למסחר רגיל בפירות שביעית.

מסירת פירות לסיטונאים ולבעלי חנויות נדונה לעיל פרק י"ד. למרות האמור שם, דרש בית הדין לפקח על הסיטונאים ובעלי החנויות וכפי שיתואר להלן, ומעבר לנדרש ע"פ מה שהועלה לעיל.

ד. אין למסור פירות שביעית לחנות או בעל מלון שימכור או יאכיל את הפירות לאוכלוסייה לא יהודית (אין צורך לחשוש למיעוט).

ה. אין להעביר את הפירות לסוחר המוכר לחנויות אחרות מבלי לקבל אישור מפורש מביי הדין.

ו. אין למסור פירות שביעית לבעל חנות אם הוא איננו מוכן להתחייב למכור את הפירות במחיר שנקבע על ידי בית הדין, או אם איננו מוכן לפרסם את המחיר בחנותו ולמסור את שמו וכתובתו המדויקת כדי שיהיה אפשר לערוך בדיקה.

ז. החנויות להן נמסר הפרי צריכות להתחייב שהפרי יסומן כקדוש בקדושת שביעית, וליעורבב עם פירות אחרים.

ח. הסיטונאי חייב לערוך רישום של הפרי הנמכר בטבלה בו יצוינו שם הקונה, כתובת המדויקת והטלפון, הכמות שנמכרה והמחיר.

ט. לכיסוי הוצאותיו (כולל השגחה) - ינכה הסיטונאי לעצמו עשרה אחוזים ממחיר המכירה לקונה. יתרת הכסף תועבר לבית הדין ובית הדין יזכה את החקלאים בהתאם להסכם שבינו ובינם.

יתרונה הגדול של מתכונת זו היה בהוצאת השיווק מידי המגדלים, ובקביעה אחיד של מחיר לפירות אוצר בית דין, מחיר הנמוך ממחירי השוק.

לבית הדין היו שלושה משווקים שעבדו עבור בית הדין בשיתוף פעולה, והם קיבלו עצמם לשווק את כל פירות בית הדין בהתאם להנחיות בית הדין. סידור זה הגביר את תחושת העבודה במסגרת בית הדין, כאשר בניגוד לשאר שנים בהן המשווקים הלי מתחרים כל אחד ברעהו, הרי השנה כל אחד עבד עבור חברו ועבור משקים שכלל אינו מכיר, והכל נעשה בשיתוף פעולה מלא בשליחות בית הדין ועל פי הנחיותיו.

בסך הכל, בוודאי שהיה עדיף לו הפירות כולם היו מגיעים אך ורק לוועדות שמיט ולידי צרכנים השומרים קדושת שביעית ומעוניינים בפירות כאלו, אך כאשר מדברים על שמירת שמיטה בחיקוק רחב הדבר בלתי אפשרי, ועל כן פעלנו במתכונת הזו על פי הנחיות בית הדין, ובתאום גם עם דעה הגרי"ש אלישיב שליט"א עמו התייעצנו לעתים מזומנות לכל אורך הדרך.

יש להעיר ולהדגיש שאם מטרתנו העיקרית הינה למסור פירות שביעית בפערי תיוו מינימליים, ובכך למנוע מסחר בפירות, הרי שבסיכום השיווק ניתן לומר שבסך הכל הצליח בית הדין לשמור על פער תיווך סביר ביותר, והפירות שעברו דרך הסיטונאי ובעלי החנויות לא הגיעו לצרכנים במחירים גבוהים יותר מאלו שעברו בוועדות שמיט וסיטונאים שעמדו תחת פיקוח ועדות שמיטה לא השתכרו בהכרח פחות ממה שגו הסיטונאים בשוק הרגיל.¹⁵

15. כאמור לעיל, שכר הסיטונאים שאושר על ידי בית הדין היה עשרה אחוזים. דווקא כאשר נמסר הפירות לוועדות שמיטה מהודרות, טענו חלקן שפער זה איננו מכסה את הוצאות מחסניהן, ודרשו לגבות מע

6. חובת בית הדין לגבות פחות ממחיר השוק

כל מי שמבין את העיקרון והרעיון של אוצר בית דין מצפה ש"מחירי" הפירות¹⁶ שבאוצר בית הדין יהיו זולים הרבה יותר מאשר פירות השוק הרגילים. זאת כיוון שאם הפירות "נמכרים" במחירי עלות ללא רווח, והגבייה נעשית לכיסוי הוצאות בלבד, ההגיון הפשוט הוא שנקבל פירות זולים באופן משמעותי משאר שנים. והנה באה המציאות וטופחת על פנינו וגם פירות אוצר בית דין "נמכרים" במחירים גבוהים כמו שאר הפירות כמו בשאר שנים. שאלה זו נדונה לעיל בפרק יג סעיף 6 ושם הוסברו הסיבות לכך ובאלו מקרים אין בכך פגם מבחינה הלכתית.

אלא שכאמור לעיל, העיקרון שעל פיו פעל בית הדין של תנובה היה לגבות תמיד מתחת למחירי השוק. והנה בתחילת שיווק הפירות היו ועדות שמיטה שקלטו פירות באוצר בית הדין של פא"י במחירים גבוהים יותר ממחירן אוצר בית הדין של תנובה, ואף גבוהים יותר ממחירי השוק. ואז עלתה לדיון שאלת חובתו של בית הדין לקבוע מחירים נמוכים יותר ממחירי השוק. על פי תחשיביו של הרב אליאב מאיר שליט"א רבו של מושב מזוז, ועקב יכולים נמוכים מהצפוי, נדרשו תשלומים גבוהים יותר ממחירי השוק כדי לכסות את הוצאותיהם של החקלאים שלוחי בית הדין. והשאלה הייתה האם מותר להפנות את הפירות לוועדת שמיטה המוכנה לשלם עבור הפירות את מחירי השוק ואף מעבר לכך או שעל בית הדין לחלק את הפירות במחיר נמוך יותר ממחירי השוק המקובלים.

עמדתו של הגר"נ קרליץ שליט"א, אליו הפנה הרב אליאב מאיר את השאלה, הייתה שאם נערך תחשיב מדויק, אין מניעה הלכתית שבית הדין יגבה ממי שמוכן לשלם את כל הנחוץ לכיסוי הוצאות החקלאים בהתאם לתחשיב זה, גם אם הדבר מחייב גבייה של סכום גבוה יותר מהמקובל בשוק לפירות מקבילים. כמו כן מותר לבית הדין, לדעתו, להפנות את הפירות במקרה כזה דווקא לאלו המוכנים לשלם מעבר למחירי השוק, ובית הדין אינו

למה שאושר על ידיו, מתוך טענה שהדבר נחוץ והכרחי לכיסוי הוצאותיהם. לעומת זאת הסיטונאים שעברו עם בית הדין קיבלו תמורת עבודתם עשרה אחוזים, ואף אם הדבר לא הספיק לכיסוי הוצאותיהם ברווח, הם דאגו לגבות ולהשתכר יותר בפירות וירקות שאינם קדושים בקדושת שביעית. גם כאשר השווינו את המחיר לצרכן של פירות שהגיעו לוועדות שמיטה מסודרות למחיר לצרכן של הפירות שעברו דרך סיטונאים וחנויות שאינן תחת פיקוח, לא מצאנו שהמחירים תחת פיקוח ועדות השמיטה היו נמוכים יותר. ולעומתם, נאלצנו להעיר דווקא לוועדות שמיטה על חריגה מעבר למחיר המקסימלי לצרכן שאושר על ידי בית הדין.

במדורו הכלכלי של עיתון הארץ (26/9/94) הובא סיפור אפרסקים מהגולן שנמכרו בחנויות ב- 14/7/94 ב-13.70 שקלים חדשים (היתר מכירה) כאשר מזה קיבל המגדל 4.70 שקלים חדשים, ובכל השאר זכו המתווכים שבאמצע. ניתן לומר, שהעבודה שהושקעה על ידי בית הדין מנעה תופעות כאלו, והפערים בין מה שגבה בית הדין ובין מה ששילם הצרכן היו נמוכים בשיעור ניכר. הדבר דרש עמידה עיקשת ובלתי פוסקת על המשמר, כדי למנוע שהפירות ימכרו במחירי השוק, וכדי לדאוג לכך שהם יגיעו לצרכן במחיר נמוך ממה שהיו מגיעים אליו ללא מעורבותו של בית הדין.

מחיר במיכרות, כיוון שבית הדין אינו מוכר את הפירות, שהרי הפירות הם הפקר ובית הדין אוספם במטרה לחלקם לציבור, כאשר הכסף שהוא גובה בעת החלוקה נועד אך ורק לכיסוי הוצאותיו בטיפול בפירות אלו.

חייב ליתן את הפירות לכאלו המוכנים לשלם רק בהתאם למחירי השוק, אם אחרים מוכנים לשלם יותר והדבר נחוץ לכיסוי הוצאות החקלאים.

לעומת זאת, הגר"ש אלישיב שליט"א, המנחה באופן שוטף ופוסק באופן תדיר בהלכות אלו לאוצרות בית הדין הפונים אליו, עומד על כך שבכל תנאי המחיר לצרכן יהיה נמוך יותר מאשר מחיר השוק המקובל. נימוקו הוא, שאם לא כך, אין בית הדין פועל מאומה לטובת הציבור, והציבור יטען לעומת בית הדין "לתיקוני שדרתך ולא לעיוותי" לדעתו, לציבור אין כל צורך ותועלת בבית דין שמטפל בפירות הפקר למען הציבור, אן ההוצאות שהוא גובה עבור טיפולו בפירות אלו גבוהות יותר מאשר מחירם של פירות שמורים שאינם הפקר בשוק הרגיל.

הגר"ש אלישיב דיבר בפירושו על מחיר לצרכן הנמוך ממחירי השוק, ומהנימוק שהוזכר. לעומת זאת, בית הדין שלידי תנובה עמד על כך שלא רק המחיר לצרכן יהיה נמוך יותר אלא גם התמורה לחקלאי תהיה נמוכה יותר מאשר זו שהייתה מתקבלת במסחר רגיל. כל זאת, כדי להדגיש שהפירות לא נסחרים כרגיל, ואין הם בבעלות בעלי הקרקעות ולכן אין הם יכולים לקבל עליהם את מלוא התמורה כמו בשנה רגילה, ועל מנת להמחיש שהתמורה הינה עבור הוצאות בלבד.¹⁷

ונראה שיש להבהיר את הדברים. כידוע, מחיר שוק (הן המחיר לצרכן והן המחיר שמקבל החקלאי) איננו דבר חתוך וקבוע, ויש תנודות משמעותיות בין מחיר פרי בשוק הכרמל בתל אביב ובין מחירו של אותו פרי בחנות בצפון תל אביב, ובין מחיר פרי בשוק מחנה יהודה בירושלים, ובין מחירו בחנות בשכונת רחביה בירושלים. ומבחינת החקלאי יש הבדל בין המחיר שהוא מצליח לגבות עבור הפירות הנמכרים בשוק בתל אביב ובין אל הנמכרים בשוק בירושלים. גם באותו מקום יתכנו הבדלים משמעותיים כתוצאה מהבדלי בטיב, בגודל, בטיב המיין והאריזות, בכשרות הפירות, בשם שקנה לעצמו היצרן או בית האריזה ועוד. לכן, כאשר נדרש שהצרכן ישלם פחות ממחיר השוק, יש להתייחס למחיר שוק ספציפי ומוגדר. בפשטות, יש להשוות את גובה המחיר שגובה בית הדין לגובה התשלום שהיה נדרש לו היה פרי זהה בדיוק נמכר באותו מקום במסגרת מסחר רגיל.

אך נראה שיש לקחת בחשבון גורם נוסף והוא שבמקרה דנן יש הוצאות השגחה גדולות הרבה יותר מהרגיל, ולכן אי אפשר להשוות מחיר שוק של פרי ללא כל השגחה ופיקוח לפרי בו הושקעה הרבה עבודת השגחה ופיקוח, כמו שאי אפשר, להבדיל, להשוות

17. דבר זה נדרש לאחר שבית הדין הסכים לשלם בהתאם להוצאות שלא כמו בהסכם המקורי. אם ההסכם המקורי היה נותר בעינו, הרי שלא הייתה מניעה מצד בית הדין לגבות בהתאם למחירי השוק - און הדבר נחוץ לצורך התשלום שהובטח על ידי בית הדין. אך כיוון שבית הדין ניאות לשנות מההסכם הראשוני, וכיוון שהוצאות אינן דבר מוגדר ומוחלט, וכדי להבטיח שבכל אופן יהיה שינוי בין מסחר רגיל ובין גביית הוצאות, התנה בית הדין את נכונותו להגדיל את הסכום המובטח לשלוחיו, בכך שהדבר לו ידרוש ממנו לגבות מחירים מקבילים למחירי השוק, שהיו גבוהים במיוחד מחמת תנאי היצע וביקור יוצאי דופן.

מחיר בשר כשר למחיר בשר לא כשר. וממילא יש לבחון את תועלת בית הדין ונחיצותו לציבור בהשוואתו למחירי שוק של פירות עם השגחה ופיקוח¹⁸.

ועוד יש להעיר, שגם אם פירות השוק זולים יותר מפירות אוצר בית הדין, עדיין תתכן תועלת רבה בפעולת בית הדין בגלל שתי סיבות מרכזיות: האחת, שללא עבודת בית הדין לא היו לציבור המקפיד שלא להזדקק להיתר המכירה מספיק פירות. והשניה, מכיוון שללא עבודת ביח"ד היו לציבור פחות פירות, הרי שעקב כללי היצע וביקוש היה מחירם גבוה עוד הרבה יותר.

ולכן, אף על פי שהעיקרון אותו מתווה הגר"ש אלישיב שליט"א חייב להיות יסוד ובסיס לבית הדין, דהיינו שבית הדין שפועל לטובת הציבור צריך אכן להועיל לציבור, הרי שיתכן וגם אם מחירי בית הדין יהיו כמחירי השוק, הרי שלאמיתו של דבר זה פחות ממה שהיה הציבור משלם לולא עבודת בית הדין ולולא מעורבותו, שהרי יחסית לפירות "כשרים", אליבא דהסוברים שאין לסמוך על היתר המכירה, מחירי בית הדין הינם נמוכים יותר ממחירי השוק של אותם פירות.

למעשה, הנחיה זו של קביעת מחירים הנמוכים ממחירי השוק - הן המחירים לצרכן, וקל וחומר, המחירים שגובה בית הדין עבור החקלאי - הינה הנחיה הקשה מאוד לביצוע, וכמעט שלא ניתנת לבדיקה להערכה ולמדידה מדויקת.

באופן פשוט, הדבר התבצע על ידי קביעת מחירון אוצר בית דין שהיה נמוך ממחירון השוק הרגיל וכפי שהוסבר לעיל. עם זאת, כלל לא ברור ופשוט שאכן הצלחנו במשימתנו. זאת, מכמה וכמה סיבות (כגון השינויים הגדולים שבמחירי השוק שהוזכרו לעיל), שהחשובה והעיקרית שבהן הייתה, שלפעילותו של אוצר בית הדין הייתה השפעה משמעותית על מחירי השוק, בעיקר בזני פירות כאלו שבידי בית הדין היה אחוז ניכר ביותר מהפירות שהיו בארץ. זאת, כיוון שמחירי השוק נקבע בהתאם להיצע וביקוש. עורף פרי גורם מיידית לירידה חדה במחירי הפירות, כאשר מצד שני חוסר פרי גורם לעליה תלולה במחיריהם. העובדה שברשות אוצר בית הדין הייתה כמות גדולה של פירות השפיעה ישירות על עליה במחירי השוק, כיוון שבשוק החופשי היה הרבה פחות פרי. אילו הפירות היו מצויים בשוק הרגיל היה המחיר יורד. ולכן, אם העיקרון הינו שפעולת בית הדין צריכה להיטיב עם הציבור, הרי שיתכן וגם אם בית הדין יורד בהמישה אחוזים, ואף עשרה וחמישה עשר אחוזים ממחירי השוק, לאמיתו של דבר הוא לא הועיל לציבור, כיוון

18. לדוגמה עגבניות של תוצרת ערבית, מחמומת או מדרום הערבה נמכרו בשוק הרגיל במחיר 2.00 שקלים חדשים, ואילו בשוק שנמצא תחת פיקוח והשגחה מחיר אותן עגבניות בדיוק הגיע לעתים ל-3.00 שקלים חדשים, עקב הוצאות השגחה ופיקוח נוספות. בהנחה שלא גוזלים את הציבור תוך כדי ניצול הקפדתו על קניית תוצרת כשרה, רואים שעלות השגחה והפיקוח יכולה להגיע לשקל. אם אמנם זאת המציאות, הרי שאם בית הדין יחלק אפרסק ב-3.30 שקלים חדשים בשעה שמחיר השוק של אפרסק, שאיננו תחת פיקוח, הינו 3.00 שקלים חדשים, אי אפשר לומר שאין כל תועלת בעבודת בית הדין ואין כל היכר לכך שהפירות מופקרים, שהרי האלטרנטיבה "כשרה" מבחינת מי שאיננו סומך על היתר מכירה, היא לקנות פירות מושגחים מתוצרת נכרית שמחירם יכול להגיע ל-4.00 שקלים חדשים עם הוצאות השגחה ופיקוח, ונמצא שעבודת בית הדין הוסכת לו 70 אגורות.

שלו לא היה בית הדין פועל והפירות היו נסחרים בשוק החופשי, ייתכן ומחיריהם היו נמוכים בעשרים וחמישה אחוזים (כמובן, אין כל אפשרות למדוד את הדברים באופ מדיק)¹⁹.

7. גבית מחיר גבוה למניעת מסחר בפירות שביעית

כיוון שמחירי השוק בשנת השמיטה היו גבוהים, כתוצאה מפגיעה חמורה ביבול הפירות בארץ, וכיוון שבידי בית הדין היו כמויות גדולות של פירות, היה, לעתים, פעול משמעותי בין הסכום שבית הדין נזקק לגבות לצורך כיסוי הוצאותיו ובין מחירי השוק פער כזה הביא לסכנה שהפרי המשווק על ידי בית הדין במחירים נמוכים יעבור כמה ידיים שיעשו בו מסחר גמור קודם שהפרי יגיע לצרכן. וכך, במקום שהפרי יחולק לצרכניו במחירים נמוכים, תגרום מדיניות בית הדין לכך שהפרי ישמש לסחורה, ובמקום שהציבו ייחנה מפרי מוזל, ייחנה ממנו סחורי שביעית.

הבעיה מתעוררת לקראת סוף עונת השיווק, כאשר לבית הדין ברור שהוא עומד על סף סיום גביית כל הוצאותיו. בתחילת עונת השיווק אין בעיה, כיוון שבית הדין רשאי לגבות מעבר לנחוץ לו על פי חשבונו והערכתו, כדי להבטיח את עצמו מפני ירידת מחירים בלתי צפויה, העלולה למנוע ממנו בהמשך לחלק את הפרי במחיר הנחוץ לצורך כיסוי הוצאותיו, או להבטיח עצמו מפני פגיעה בלתי צפויה ביבול - פגיעה העלולה לגרום לשיבוש חמור בהערכתיו ובהשבונו²⁰. אך לקראת סיום השיווק, כאשר התמונה

19. אין לי ספק שעקב מה שהוזכר לעיל, הרי שלעתים מחירן אוצר בית הדין היה גבוה מעבר למה שהיה אותם פירות מקבלים במסחר רגיל (ומכאן נובעות חלק מהמסקנות המסכמות בפרק הבא). במקרים מסוימים גם הדבר לכך שאמנם נתקבל עבור הפרי מחיר גבוה מהמחיר שהיה מתקבל במסחר רגיל ובמקרים אחרים בהם לא הועבר מלוא הסכום הנדרש לבית הדין, נתקבל המחיר המקסימלי שהיה אפשרי ליקבל גם במסחר רגיל.

ועוד בעניין בעיית קביעת מחיר נמוך ממחיר השוק. לפירות בית הדין היו אפיקי שיווק גם בשווי החרדי. אם אפיקי שיווק אלו לא היו, היה צורך להפנות יותר פרי לשוק החופשי, והמחיר היה יורד בהתאם לכללי ההיצע והביקוש. אלא שקשה להעריך ולמדוד את הדברים במדיק, מכיוון שפעילות בית הדין לא רק פתחה אפיקי שיווק נוספים, אלא גם חסמה אפיקי שיווק מסוימים, שלא עמדו בקריטריונים שגדרשו לעבודה עם פירות בקדושת שביעית. ועוד, כאמור לעיל, מחיר שוק איננו דבר הנתון וקבוע ויש תנודות משמעותיות בין מקומות שונים. כמו כן, ייתכן גם הבלד בטיב, ואף על פי שמדובר בפירות זהים לכאורה, יש הבדלים משמעותיים במחירי השוק בין פרי גדול לפרי קטן, או בין פרי מדונג לפרי שאיננו מדונג, או בין פרי נקי לפרי שאיננו נקי לחלוטין, ואפילו בין פרי המגיע מבית ארזיה ידוע ובע שם לזה המגיע מבית ארזיה קטן ופחות מוכר, ולכן כאשר מדברים על פחות ממחיר השוק יש להתייחס למחיר שוק ספציפי ומוגדר. בפשטות, יש להשוות את גובה המחיר שגובה בית הדין למחיר שהיה נמוך פרי זה כדיוק במסגרת מסחר רגיל. השוואתו לפרי אחר במקום אחר איננה נותנת תמונה מדויקת ומכיוון שקשה מאוד להעריך לאן היה פרי מגיע במסחר רגיל ומה היה מחירו במקום זה במקרה שהיה מופנה לשם, וברור שאי אפשר להפנות את כל הפרי אך ורק למקומות בהם הוא נמכר במחיר הגבוה קשה מאוד להעריך מה היה המחיר שהיה מתקבל עבור הפרי במסגרת מסחר רגיל.

20. עיין לעיל פרק י"ג סעיף 7 ופרק י"ד סעיף 1 שגביית סכומים גבוהים בתחילת העונה כאשר מחירי השווי גבוהים, במגמה להבטיח את כיסוי ההוצאות כאשר יש חשש של ירידת מחירים או פגיעה ביבול מותרות, למרות האמור שמחירי הגודגון בתחילת העונה היו גבוהים הרבה מעבר להתחייבות בית הדין לשלוחו, לא היה מוכן בית הדין לקבוע לגודגון מחיר גבוה יותר מאשר מאה וחמישים אחוזים מהמחיר המובטח, ואף על פי שההערכה הייתה שבסוף העונה המחיר ירד מתחת לנחוץ לבית הדין כדי לכסות

מתבהרת, לכאורה בית הדין איננו רשאי לגבות מחירים גבוהים מעבר לנחוץ לו לכיסוי הוצאותיו. וכאן מתעוררת הבעיה האם בכל אופן יש להתיר לגבות מחירים גבוהים מעבר לנחוץ כדי למנוע מסחר בפירות. זאת, מתוך הנחה שגביית מחיר גבוה על ידי בית דין, כאשר הכסף מגיע לקופת בית הדין ולא לבעל הפירות או לעוסק בשיווקם, איננה נחשבת למסחר האסור בפירות שביעית.

לכאורה, אם קיים חשש כזה, הרי שמראש יש להימנע מלמסור את הפירות לסוהרי שביעית כאלו. אלא שגזירה זו איננה בת ביצוע, כיוון שהמקומות הנמצאים תחת פיקוח צמוד, שלהם ניתן למסור פירות שביעית ללא חשש, הינם מוגבלים מאוד, ואינם מסוגלים לקלוט אלא אחוז מצומצם ביותר מהכמות הנמצאת בידי בית הדין. הבעיה העיקרית הינה הסוהרים שלהם נמסר הפרי, שאע"פ שהם נמצאים תחת פיקוח, והם אינם יכולים לסחור בפרי, אלא לגבות בעבור הפירות המחולקים על ידם את המחיר שקבע בית הדין ותו לא, אך סוהרים אלו מחלקים את הפירות לרבים אחרים, שעליהם הפיקוח הינו מוגבל ומצומצם הרבה יותר, והם עלולים לסחור בפירות.

הכללים שהנחו את בית הדין בשאלות אלו היו כדלהלן:

- א. בית הדין איננו רשאי לסחור בפירות ולגבות עבורם מעבר לנחוץ לו לצורך גביית הוצאותיו והתחייבויותיו.
- ב. מצד שני, אין כל הידור לגבות על הפירות מחיר נמוך, אם הצרכן יקבלם במחיר גבוה ולאחר שנעשה בהם מסחר.
- ג. במקומות בהם ניתן להבטיח שהצרכן יקבל את הפרי לאכילה במחיר נמוך, על בית הדין לקחת רק את המחיר הנדרש לצורך כיסוי הוצאותיו.
- ד. במקומות בהם יש חשש סביר שאם הפרי ימסר במחיר נמוך, יעשה בו מסחר, יש למסרו במחיר קרוב למחיר השוק הרגיל, כדי למנוע מסחר כזה.

את הוצאותיו, היה בית הדין מוכן להעלות את המחיר בתחילת העונה רק כאופן סביר ובהתאם למצוי בשאר הפירות, זאת, כיוון שלבית הדין לא היה נראה שהדבר נחוץ לצורך הכטחת התשלום לשלוהיו החקלאים, והדבר נראה כמסחר בפירות שביעית, גם אם לבסוף לא יינתן לחקלאי אלא מה שהוכטח לו. בית הדין לא הסכים לגבות מחיר גבוה מעבר לכך, בהתאם למחירי השוק, ולהכניס את העודף לקופתו, כיוון שאף על פי שאולי אין בכך מסחר, ושליה בית הדין מקבל את המוכטח לו ולא מעבר לכך, הרי שהדברים נראים כפיקציה ואין היכרא כי מדובר באוצר בית דין לפירות הפקר. בית הדין גרס שיש גם חשיבות שיהיה ניכר ומורגש שמדובר בפירות מאוצר בית דין.

עניין זה הועלה על ידי גם בפני הגרייט אלישיב שליט"א, ואף הוא היה סבור כדעת בית הדין שליד תנובה, שאין להסכים שבית הדין יחלק את הגודגונים במחירים הגבוהים מעל ומעבר למחירים הנדרשים כדי לשלם לשלוהיו בית הדין בהתאם להסכם עמם, ויש לחלק את הגודגונים במחירים שעל פי החשיב בית הדין יספיקו כדי לעמוד בהתחייבויותיו לגבי זן זה של הגודגון. אמנם, גם לדעתו, מותר להעלות את המחיר בתחילה, אם יש חשש שבעתיד המחירים בשוק לא יאפשרו לגבות את המחיר שנקב על ידי בית הדין, אך יש לעשות רק את הדרוש לכיסוי הוצאות בית הדין לגבי הגודגון, ואין להשוות זאת למחירי השוק, גם אם בסוף ישלמו רק את מה שסוכם, וכמו כן אין לגבות לדעתו יותר על מנת לכסות זנים אחרים.

בעוסקנו בסוגיה זו הועלה רעיון, שבית הדין יגבה מסיטונאים ומרשתות שיווק שאינם נמצאים תחת פיקוח ועדות שמיטה מסודרות מחיר שוק רגיל, ועל חשבון זה יזויל או המחיר באופן ניכר ומשמעותי יותר לוועדות שמיטה הנמצאות תחת פיקוח יעיל.

לבסוף נמנענו מכך, כיוון שדעתו של הגר"ש אלישיב הייתה שאסור לבית הדין ללכוד בדרך כזו, ועליו להשקיע בפיקוח, כדי שכל הפירות יגיעו במחיר מוזל ובאופן שווה, פחור או יותר, לצרכנים - בין אם הם תושבי השכונות החרדיות המקפידים לשמור על קדושו שביעית ובין אם הם יהודים שאינם שומרי תורה ומצוות המקבלים את פירות אוצר ביד הדין בחנויות וברשתות השיווק הרגילות. דעתו של הגר"ש אלישיב הייתה שבעניין זה מוטל על בית הדין לעשות ככל יכולתו על מנת לפקח שהפירות יגיעו לצרכן הסופי במחיר שנקבע, וגם אם הוא נכשל בכך בסופו של דבר, הוא את שלו עשה, ואין זו סיבה לשנוור ממדיניותו זו.

8. אחריות בית הדין כלפי מחיר פירות היתר המכיר

מכיוון שמדיניותו של בית הדין הייתה לחלק את הפירות במחירים נמוכים ממחיר השוק, נוצר מתח מהמדין בין משווקי בית הדין ובין משווקי פירות שבהיתר מכירה, כאשר האחרונים טוענים שמסירת הפירות על ידי בית הדין במחירי אוצר בית הדין פוגעת בהם כיוון שהיא גורמת לירידת מחירי השוק ולפגיעה באפשרותם לגבות מחירים גבוהים ולנצל את החוסר הגדול בשוק ואת המחירים הגבוהים, כתוצאה מהיצע נמוך וביקוש גבוה.

בית הדין דן בעניין, והחלטתו הייתה שזו בהחלט מגמה חיובית וקידוש השם אנו כתוצאה מהשמיטה ירד המדד... וזאת, אף על פי שהחקלאים האחרים ירוויחו פחות ממו שהיו יכולים לולא השמיטה, שהרי סוף סוף את הוצאותיהם הם מקבלים ברווח, ובית הדין אינו צריך ואינו יכול להתחשב בכך שאולי יקשה עליהם כתוצאה מפעילות בית הדין להשיג מחירים גבוהים מדי. בדומה לכך, לא נמנע בית הדין מלגרום גם לכך, שוועדו שמיטה יזוילו את מחיריהם כתוצאה מאספקת תוצרת שמיטה במחירים שווים לכל נפש.²¹

21. ואכן מספר חודשים מאוחר יותר התברר עד כמה צדק בית הדין, כאשר התפרסם עד כמה פגעה עלינו מחירי הפירות והירקות במשק, כשזו גרמה לעליית המדד בשיעור ניכר - דבר שהביא להחלטה יוצאת דופן לייבא תוחי עץ לארץ ובכך להזויל את מחירי הפירות. במאמר בעיתון "הארץ" דינו' על כך שיל צורך במערכת פיקוח שתמנע השתוללות מחירי הפירות ותקבע מחירים מקסימליים. ועד שבשוק הכלל הושבים כיצד ואין ניתן לעשות זאת, פעלה מערכת בית הדין על פי השיטה והעקרונות הללו מנימוקין הלכתיים של איסור מסחר בפירות שביעית.

טענה נוספת שנשמעה בעת שיוק הגודגן הייתה שמסירת הפירות במחירים נמוכים ממחירי פירות מקבילים תפגע ביוקרתם ובשמם של הפירות הללו ותגרום לנוק בעתיד. בית הדין דחה גם טענה זו בטענה שהפירות צריכים להיות משווקים כפירות אוצר בית דין ולא מזהים כפירות גוש עציון, למשל וכאלו הם יכולים וצריכים להיות זולים יותר.

9. עודפי הגביה

מאחר שמכל האמור לעיל עולה, כי בית הדין גובה ביחס מסוים למחירי השוק, כדי להבטיח שיהיה לו לכסות את כל הוצאותיו, ומכיוון שפער גדול מידי בין מחירי השוק ובין מחירי אוצר בית הדין עלול להביא לידי מסחר בפירות שביעית, ובכך יצא שכרנו בהפסדנו, והיות שמחירי הפירות בשוק היו גבוהים - יש סבירות שבידי בית הדין יצטברו עודפי גבייה. לגבי עודפי גבייה אלו היו בתחילת הדרך דיונים בין בית הדין ובין אוצרות בית הדין המקומיים ושלוחי בית הדין מה יהיה ייעודם של כספים אלו ומי יחליט על אופן חלוקתם.

ברור ופשוט שבית הדין אינו רשאי מלכתחילה לפעול באופן כזה שיוותרו בידי עודפי גבייה. בית הדין רשאי לגבות את הוצאותיו מהציבור, וגביית כסף שלא מתוך מטרה לכסות את הוצאותיו פסולה, גם אם היא נעשית על ידי בית הדין. משמעות הדבר היא שאם יתברר לבית הדין שהוא גמר לכסות את הוצאותיו עליו לחלק את יתרת הפרי לציבור ללא כל תמורה.

מצד שני, אם עדיין נותרו לבית הדין חובות בגלל פירות אחרים בהם הוא טיפל, רשאי בית הדין להמשיך לגבות את הוצאותיו מזן אחד של פירות, על מנת לכסות הוצאות שמקורם בזן אחר²². דהיינו, עודף גבייה בזן אחד ישמש לכיסוי הוצאות בית הדין, גם אם הם נובעים מטיפולו בזנים אחרים. עם זאת, כל עוד לא שילם בית הדין את מלוא חובותיו למגדל אחד העובד בשליחותו של בית הדין, לא יועבר כסף שנתקבל בעת חלוקת הפירות של אותו מגדל למגדל אחר, גם אם חובותיו של בית הדין למגדל האחר גדולים הרבה מעבר לחובותיו למגדל הראשון²³.

אם למרות האמור, בגלל אי ודאות של מצב ההתחשבות או כדי למנוע ספסרות בשוק, יהיו עדיין עודפי גבייה בידי בית הדין, הם יחולקו לצורכי ציבור בין המשקים השותפים לאוצר בית הדין.

ראשית, יהיה כמובן צורך להחליט מהם צורכי הציבור שעבורם ניתן יהיה להשתמש בעודפי הגבייה שהצטברו בידי בית הדין.

לאחר מכן, בהנחה שצורכי עמך ישראל מרובים ובכל משק יהיו צורכי ציבור שניתן יהיה ליעד את הכסף עבורם, יהיה צורך להחליט צורכי ציבור של מי מהשותפים באוצר

22. נושא זה מתקשר לשאלה אחרת והיא - האם איסור מסחר בפירות שביעית חל גם על בית הדין, או שגביית כסף על ידי בית דין איננה מוגדרת כלל כמסחר האסור בפירות שביעית? הגר"ש אלישיב החמיר בעניין זה, ולדעתו, לבית הדין אסור לגבות מחיר גבוה בפרי מסוים, מעבר להוצאות הדרושות לו לכיסוי הוצאותיו בטיפול בפרי המחולק, כדי לכסות על הוצאותיו בפרי אחר שבו אין הוא יכול לגבות את הוצאותיו עקב מחירי שוק נמוכים או בגלל יכול נמוך. לעומת זאת, דעתו של הגר"אד איערבך שליט"א, חבר בית הדין, הייתה שאם הכסף נכנס לקופת בית הדין אין בכך מסחר אסור. גם מתוך דעתו של הגר"ג קרליץ, שהתיר לבית הדין למסור את הפירות לכל המרבה במחירם, כדי לכסות את הוצאותיו, נראה שאיסור מסחר איננו אמור לגבי בית דין (ר' לעיל סעיף 6).

23. הוראת הגר"ש אלישיב שליט"א והחלטת בית הדין שליד תנובה וההסכמים שנחתמו בעקבות החלטה

בית הדין עדיפים: האם יש לחלק באופן שווה בין כל המשקים השותפים לבית הדין או יחסית לכמויות המשווקות על ידי כל אחד; האם יש לחלק את העודף לצורכי ציבור של המשקים שתרמו לעודפי הגבייה או לכל המשקים שהיו שותפים באוצר בית הדין; האם משק שתרם לעודפי הגבייה יותר כתוצאה מהשקעת עבודה רבה יותר במיין ובקטיף, בהתאם להנחיות בית הדין, זכאי ליותר מאשר חברו שלא הקפיד כמוהו בעבודת המיין והקטיף²⁴; האם עודפי הגבייה של משקים שהיו במסגרת אוצר בית דין עצמאי צריכים להיות מחולקים על ידי בית הדין המשווק או צריכים לעבור בשלמותם לידי בית הדין המקורי שטיפל במשקים אלו לפני השיווק.

לקראת סיום שיווק הפירות ערך בית הדין מאזן מתוך מגמה לברר ולבחון האם יש הצדקה להמשיך ולגבות מחירים קרובים למחירי השוק, כאשר כוונתו הייתה שבמידה ויתברר שאין הצדקה לכך, כיוון שבית הדין יכסה את הוצאותיו ויוכל לשלם את מלוא התחייבויותיו לחקלאים גם אם יגבה מהציבור פחות, יורה בית הדין שבכל מקום בו ניתן לפקח על המחירים באופן שבשום אופן לא יעשה מסחר בפירות, יימסרו הפירות במחיר נמוך ביותר ובלא כל יחס למחירי השוק.

10. מיון הפירות וחלוקתם במשקל

אחת התלונות שנשמעו כנגד הנחיות בית הדין הייתה דרישת בית הדין שהפירות הקדושים בקדושת שביעית ישקלו ושהתשלום ייקבע בהתאם למשקל.

מבחינת ההלכה לבית הדין מותר לשקול כיוון שהוא מוכר את הפירות אלא גובה הוצאות, והשקילה נועדה לקבוע את גובה ההשתתפות בהוצאות²⁵. ואף על פי כן אם ניתן למסור את הפירות באומדנא ולא במשקל נראה היה דעדיף טפי שלא יראה כמסחר וכמכירה רגילים. אלא שבבדיקה שערכנו התברר שמה שנראה במבט ראשון כהידור - רחוק מאוד מלהיות הידור, וזאת, כיון שמכירה כזו מהווה פתח למסחר גמור בפירות.

במקומות בהם החלוקה נעשתה ע"פ יחידות ולא ע"פ משקל ומיין רגילים, נתגלו מספר תופעות הדורשות תשומת לב:

במקרה הטוב התברר, שצרכנים מילאו והשלימו סלסילות מסלסלות אחרות כדי לקבל יותר פרי באותו מחיר, ובכך פגעו בלקוח האחר ששילם על כמות קטנה מחיר גבוה, או בעל החנות שנשאר לבסוף עם פחות סלסילות ממה שהיה לו בתחילה.

24. מוסכם וברור היה שלא תהיה למשק עדיפות על פני משק אחר אם הוא תרם יותר לעודפי הגבייה כתוצאה משיווק למקומות בהם התמורה הייתה גבוהה יותר ממקומות אחרים, או שמשק מסוים יפסיד מכיוון שעבד על פי הנחיות בית הדין הן בנוגע לטיפולם והן בנוגע לשיווק. השאלה הייתה האם יש למשק פלוני זכות גדולה יותר על עודפי הגבייה כתמורה על הריצותו היתירה בעבודה והקפדתו לעבוד בהתאם להנחיות בית הדין מבלי לסמוך על כך ששכרו מובטח כשכיר, או שאם יש מקום לפצותו על כך הרי הדבר צריך לבוא לידי ביטוי בגובה שכרו המשולם על ידי בית הדין, אך כל מה שמעבר לכך - שנכנס תחת הכותרת של עודפי גבייה - בכך אין לאף אחד יתרון על חברו, כיוון שהעודפים הינם כקופת בית הדין והמשקים אינם שותפים בקופה זו.

25. ראה לעיל פרק י"ד סעיף 1 ובהערה 4 שם.

במקרים אחרים נתגלה, שהמחיר שנקבע לסלסילת פירות היה ברוב המקרים גבוה מהמחיר שהיה צריך לשלם עליה לו היו הפירות נשקלים וממוינים (בהתחשב בכמות ובאיכות הפירות). לשון אחרת, בעל החנות גבה מהצרכנים בשיטה זו עמלה גבוהה יותר ממה שסוכם בינו ובין בית הדין.

ובמקרה החמור ביותר התברר, שבעל החנות עצמו חילק את הכמות שקיבל ליותר סלסילות וכך הגדיל את הכנסותיו שלא ביושר, ובדרך של הונאה ומסחר גמור בפירות.

אשר על כן, ראינו לנכון לעמוד על כך שהפירות ימסרו לצרכנים על פי משקלם, ודווקא דרישה זו היה בה הידור יתר מבחינת מניעת המסחר בפירות ודאגת בית הדין לצרכנים שיקבלו את הפירות תמורת העמלה שנקבעה על ידי בית הדין ולא ישלמו מעבר לכך.

יתרון נוסף היה שבדרך זו יכולנו לפקח על מחירי הפירות לצרכן ולדאוג לכך שלא יופקעו מחירים מעבר למה שאושר על ידי בית הדין. במכירה שלא על פי משקל לא הייתה לבית הדין כל אפשרות לפקח שאכן הצרכן מקבל את הפירות עבור העמלה שקבע בית הדין.

בעניין מיון הפירות דרש בית הדין שלא למיין כבשאר השנים, אלא למיין במיון גס יותר, ולהסתפק בשלושה גדלים במקום ששה עד שבעה גדלים המקובלים. זאת, כדי להדגיש את העובדה שלא מדובר במסחר רגיל.

אלא ששוב נוכחנו לדעת שהנחיה זו איננה מטיבה עם הציבור, וזאת כיוון שבית הדין דרש שמחירי הפירות באוצר בית דין יהיו נמוכים ממחירי השוק, וכיוון שמחירי השוק נקבעים בהתאם לגדלים המקובלים בשוק היה צורך לקבוע מחיר ממוצע בין שני גדלים כבסיס אליו מתייחסים.

עד מהרה גילינו שפירות בגודל 5.5 למשל, שמחיר השוק שלהם היה 3.00 שקלים חדשים נמסרים על ידי בית הדין תמורת 3.40 שקלים חדשים, ובמקום להיות זולים יותר ממחירי השוק דווקא פירות בית הדין יקרים יותר. כיצד קרה הדבר? בית הדין קבע מחיר של 3.40 שקלים חדשים לפירות בגודל 5.5 עד 6, כיוון שמחיר השוק של פירות בגודל 6 היה 4.20, כך שעל פי חישובנו מחיר של 3.40 שקלים חדשים היה ב-20 אגורות נמוך יותר ממחיר השוק (על פי ממוצע של מחירי השוק לגדלים 5.5-6). אלא שבפועל היו סלסילות רבות שהכילו פרי שגודלו 5.5 בלבד, ועל פי הנחיות בית הדין הם נמכרו במחיר של 3.40 שקלים חדשים. היכן היו הפירות בגודל 6? לעתים, היו מעט פירות כאלו, ואותם פירות מועטים שאף לא הגיעו לכל הסלסילות "הכשיר" את רוב הפירות הקטנים לגביית מחיר גבוה, ולעתים "הושחלו" פירות אלו לפירות מהסוג הגדול (6.5 עד 7), מתוך רצון "לעזור" לבית הדין לגבות עבורם מחיר גבוה יותר.

בעניין זה יש להעיר, שהיו בתי דין שהדרו למכור את פירותיהם ללא כל מיון, והציבור אף התרשם מהמחירים הנמוכים שגבו עבור פירות אלו, אלא שבדיקת הדברים העלתה, שלעתים, מתוך "הידור" של אי-מיון הפירות, נמסרו לציבור בתוך סלסילות הפירות גם

פירות קטנטנים שאין להם כל מחיר שוק, כיוון שהם אסורים בשיווק ויש להשמידם, כך שאם תמורת קילוגרם תפוחים גבו רק 2 שקלים חדשים, אך בסלסילת התפוחים היה חצי קילוגרם של תפוחים קטנטנים שאין להם כל מחיר, כיוון שהם אסורים בשיווק, פירושו של דבר, שהמחיר האמיתי שנגבה עבור הפירות היה 4 שקלים חדשים לקילוגרם.

מתוך כך הבנו שדווקא אם ברצוננו לשמור על העיקרון שהציבור יקבל פירות במחירים נמוכים יותר ממחירי השוק, עלינו להקפיד שהפירות ימוגו על פי תנאי השוק, ואז ניתן להעריך את המחיר שהיה ניתן לגבות עבורם בשוק, ולחייב את הצרכנים במחיר נמוך יותר.

11. אוצר בית דין במשקי הקיבוץ הדתי

אחת מהנקודות המיוחדות את שמיטת תשנ"ד הייתה הצטרפותם של עשרה²⁶ קיבוצים מהקיבוץ הדתי למסגרת אוצר בית דין (לאחר שהשמיטה הקודמת היוותה פריצת דרך בהליכתם של שניים מקיבוצי גוש עציון - כפר עציון ומגדל עוז - במסגרת אוצר בית דין). עד אז חתמו בקיבוץ הדתי כולו על היתר המכירה לגבי כל האדמות ועבדו וסחרו בפירות כמעט כרגיל על סמך הפקעת המצווה על ידי המכירה. חלק מהקיבוצים ייעדו בשמיטת תשנ"ד חלקות מטע לעניין, וחלקם ייעדו חלק מחלקות הגזר.²⁷

כאשר הגיעה עונת שיווק הגזר נתקלנו בקשיים, כאשר ועדות השמיטה נמנעו מלקחת גזר מאוצר בית דין שליד תנובה, כיוון שלדעתם לא מדובר בגזר של שומרי שמיטה אלא של "חשודים" הסומכים על היתר המכירה. לדעתם, בקיבוצים אלו, שמירת השמיטה בחלקות מסוימות של גזר נבעה מתוך שיקולים מסחריים ומתוך מגמה לשווק את הגזר שלהם גם בשנת השמיטה למגזר החרדי.²⁸

בעקבות מדיניות זו הבעתי את חששי, שגישה ועמדה זו המתקשה לקבל התקדמות הדרגתית, תגרום לכך ששמירת השמיטה בארץ ישראל תצער צעד גדול וכואב אחורנית, ובשמיטה הבאה יקשה עלינו לשכנע חקלאים נוספים שלא למכור את אדמותיהם. ערעורי זה הביא את העומדים בראש תחנות החלוקה, שהוקמו בירושלים לצורך חלוקת פירות

26. עשרה נותרו לאחר שאחד מהקיבוצים פרש באמצע השנה וחתם על היתר מכירה לפני שלב חנטת הפירות, כאשר נתברר לו שעל פי הערכתו מחירי השוק הצפויים יהיו גבוהים, ושהפער בין מה שיוכל לקבל במסחר רגיל ובין מה שיקבל מבית הדין הינו גדול מכפי יכולתו, וראה להלן הערה 28.

27. הקיבוצים היחידים שהלכו במסגרת אוצר בית דין לגבי ענף המטע כולו (ואף הם סמכו על היתר המכירה בגידולי השרה) היו קיבוצי גוש עציון - כפר עציון, ראש צורים ומגדל עוז.

28. לעזרים נשמעו טענות בדבר נתק בין החקלאים שומרי חשמיטה ובין הצרכנים מהציבור החרדי שלא הסכימו לקלוט את תוצרתם. יש להדגיש שכאשר היה מדובר במסירות נפש של שמירת שמיטה מליאה לא הייתה בר"כ הסתייגות מקליטת התוצרת. הבעיה התעוררה במקרים בהם שמירת השמיטה התמקדה רק במקומות בהם ניתן לשמור שמיטה מבלי להיזק באופן משמעותי, כאשר במקומות הבעייתיים ממשיכים לאחוז בהיתר המכירה. במקרים אלו התעורר פקפוק לגבי המצווה והחייב שיש במאמץ לקלוט ולצרוך דווקא פירות אלו כפירות מהודרים. לעומת זאת, בכל מקרה של שמירת שמיטה מלאה הייתה נכונות מליאה בקרב חלק נכבד ביותר של החוגים החרדיים לקלוט את התוצרת ולהעדיפה על פני תוצרת נכרית.

שבועית, לקיים דיון משותף בפני הגר"ש אלישיב שליט"א, על מנת לשקול שנית את זדנינחתם.

בדיון זה הועלתה השאלה - האם אין כל פגם להיזקק לפירות מאוצר בית דין של משקים הסומכים על היתר המכירה בחלק מהענפים, ומקיימים את מצוות השמיטה במאמרה בחלקים אחרים באמצעות אוצר בית דין. דיון זה התמקד בשאלת המפתח - האם אין אוצר בית דין כזה פגום מחמת העובדה שהכניסה אליו לא נובעת מתוך מסירות ופש ורצון לשמור שמיטה כהלכתה, למרות הקושי שבדבר, אלא מתוך שיקולים כלכליים של "מזה ומזה אל תנח ירך".

תיארת בפני הגר"ש אלישיב שליט"א את ההתלבטות הגדולה של המשקים האם להצטרף לבית הדין, ואת נכונותם לוותר על רווחים משמעותיים אותם ניתן היה לגרוף במסחר רגיל בשבועית - מסחר, שלדעת הרבנים המקובלים על משקים אלו אין בו איסור אם חותמים על היתר המכירה. משקים שהחליטו לבסוף לבחור בדרך אוצר בית דין ולא למכור חלק מאדמותיהם, עשו זאת מתוך רצון לזכות בקיום מצוות שבת הארץ בהידור. בעקבות עדות זו פסק הגר"ש אלישיב שליט"א, שאכן אין כל פגם הלכתי בחלוקת פירות מהמטעים שהופקרו כדין ושטופלו כדין ומשווקים כדין, כיוון שברור היה שמדובר באנשים שאכן החליטו מתוך הידור וחיוב מצווה לשמור על מצוות השמיטה בקטע מסוים למרות המחיר הכרוך בכך מבחינתם²⁹, ולמרות שהייתה בפניהם דרך הלכתית אלטרנטיבית לגיטימית מבחינתם.

יש לציין, שבין המשקים שהצטרפו לאוצר בית הדין לאחר התלבטויות גדולות היו גם אלו שמצבם הכלכלי היה קריטי, ובעיות הביטחון היום יזמיות, קשיי התחבורה, וחוסר זוח עבודה זמין עקב מיקומם בדרום הר חברון, בארץ בנימין ובגוש עציון הכבידו והעיקו עליהם מאוד, ואף על פי כן ולמרות הכל לא אמרו משקים אלו נואש, ובמסירות הראויה להערכה בחרו להדר במצוות שבת הארץ.

כאן המקום לציין, שחקלאים לא מעטים התלבטו תקופה ארוכה מאוד אם להצטרף לבית הדין, ועשו חשבונות רבים עד כמה הם עלולים להפסיד מכך. בסופו של דבר, היו מעטים שפרשו ברגע האחרון מאוצר בית הדין וחתמו על היתר המכירה, לאחר שנתברר להם שהם עלולים למנוע מעצמם רווחים משמעותיים בהמשך הקשר עם בית הדין³⁰.

29. יש לדעת כי ההצטרפות לאוצר בית הדין בגור הייתה מותנית בכך שהשדות בהם גדל הגזר עבור אוצר בית הדין לא ימכרו לנוכחי, גם לא לאחר קטיף הגזר, וממילא יישארו מוברות עד סוף השנה, ולא יזרע בהם גידול קיץ על סמך היתר המכירה. כמובן, יש לוודא שגידול הגזר (או הגידול האחר) במסגרת אוצר ב"ד הינו במקום וע"ה גזר אחר שהיה נורע במסגרת היתר מכירה, ולא שמדובר בהגדלת "מכסות" ושטחי גידול, מעבר לגידול המתכונן במסגרת "היתר המכירה".

30. האפשרות לפרישה באמצע השנה מעידה על פגם במערכת אוצר בית הדין. אם היה נחתם הסכם ברור ומחייב מראש, ולא היו מסתפקים בדברים שבעל פה, שלא תמיד מחייבים ולא תמיד ברורים במידה מספקת, קשה היה להעלות על הדעת שלאחר שנחתם הסכם כזה מישחו היה פורש באמצע. העובדה שהדבר נעשה מוכיחה שההפקר לא היה מושלם ואמיתי והעברת השדות לבית הדין לא הייתה בלב שלם, ולא הייתה בה גמירות דעת. כדי למנוע תופעות כאלו יש לחתום על הסכמים ברורים מראש - דבר שימנע בהמשך משא ומתן בהתאם למצב השוק, ויפגום בכל רעיון אוצר ב"ד. ור' להלן הערה 31.

עובדה זו מדגישה עוד יותר את מסירותם של אלו שנשארו במסגרת אוצר בית הדין, למרות הפיתוי לעזוב ולסחור בפירות כרגיל, וכן את העובדה שהיה מדובר באוצר בית דין אמיתי ולא בפיקציה הנותנת גיבוי למסחר רגיל כבשאר שנים (שהרי אם לא כן, והמסחר התנהל כרגיל, מדוע שיתלכטו ויהיו מעוניינים לנתק את הקשר עם בית הדין?). לאור זאת נראה שאכן יש הידור וחיבוב מצווה לאכול מפירות מטעים אלו³¹.

12. חלוקת ענבים במחיר הגבוה ממחיר השוק

בניגוד לשאר הפירות בהם ניתן להגיע לפירות יפים ואיכותיים גם אם מקפידים על ביצוע המלאכות המותרות והאסורות, הרי שבענבים אין כמעט אפשרות לקבל פרי איכותי אם נמנעים ממלאכות אסורות בשביעית.

אחד ממשקי הקיבוץ הדתי - קיבוץ שדה אליהו - ייעד לאוצר בית דין חלקת כרם ענבים המיועדת בדרך כלל ליצוא, בה גדלים ענבים מוזן פרלט וסריצה. הזמירה הייתה כולה לפני ראש השנה, ובמשך שנת השמיטה נמנעו מלתת כל טיפול שמגמתו לאברויי אילנא או אפילו לאוקמי פירא, והסתפקו רק במלאכות לאוקמי אילנא. בהתאם לכך נמנעו מדישון, מחיגור לאחר תנטה, מנתינת ג'ברלין, מזינוב ומדילול ידני, כתוצאה מכך היה פחת באשכולות שחלקם לא היו ראויים לבציר, ענבי סריצה סבלו מחוסר עלווה שנבע מחוסר דישון, והדבר גרם לצינהוב, ובסך הכל היה כחמישים אחוזים מהיבול המתקבל בשנה רגילה.

ענבים אלו היו מקבלים בשוק הרגיל מחיר נמוך ביותר בגלל הפגיעה החמורה באיכותם. מובן מאליו שבמקרה זה לא הייתה כל הצדקה להשוואה למחירי השוק ולקביעת מחיר נמוך, ממחיר השוק, כיוון שההימנעות ממלאכות אסורות גרמה לפרי באיכות נמוכה, ובוודאי שלא היה מקום לפגוע בחקלאים שהקפידו על איסורי המלאכה ופעלו בהתאם להנחיות בית הדין ואף הידרו מעבר לכך (בשדה אליהו החמירו גם בלאוקמי פירא). לכן אישר בית הדין לגבות עבור ענבים אלו³² את המחיר המלא של ענבים רגילים בשוק, אף על פי שהענבים שאליהם השווינו את ענבי בית הדין היו באיכות גבוהה הרבה יותר. הבעיה הייתה שמעט מאוד מחסני שמיטה וחנותים היו מוכנים לקלוט פרי זה, ולצערנו ולהוותנו, רבים מהם העדיפו פירות נכרים שהיו באיכות טובה יותר ובמחיר נמוך יותר.

כאן היה מבחן אמיתי לצרכני השמיטה, וכאן גם נוכחנו לדעת שבית הדין איננו יכול לגבות רק את ההוצאות המדויקות מבלי לקחת בחשבון את העובדה הפשוטה, שלעולם

31. בקיבוץ הדתי נשמעו טענות כנגד הציבור החרדי שלא נזקק לגור השמיטה של הקיבוץ הדתי, וחלק גדול מהגור היה צריך להגיע, בעקבות זאת, למגור שאיננו מודע לערך השמיטה ולהלכותיה. יחד עם זאת, יש לציין בצער, שהמשקים השותפים לגידול הגור בקדושת שביעית אף הם עצמם לא קלטו גור זה במטבחם עקב בעיות של שמירת קדושת שביעית, ואם כן, מה לנו כי נליץ על אחרים. גם משקים שהסכימו לקלוט פירות בקדושת שביעית לא היו מוכנים לעשות זאת במחירים גבוהים ממחירי הפירות האלטרנטיביים מבחינתם או באיכות ירודה מהם.

ובכל אופן, היו מספר צרכנים ומחסנים, שלמרות שניתן היה להשיג פירות זולים יותר ובאיכות טובה יותר, העדיפו פירות מאוצר בית דין על פני פירות נכרים, גם במחיר תשלום גבוה יותר, וגם במחיר קבלת פרי באיכות ירודה יותר, ועל כך ראויים הם לכל שבח.

32. כיו"ב גם לגבי ענבי בית יחיר, שאף הם היו באיכות נמוכה יותר כתוצאה מהימנעות מטיפולים אסורים.

הוא לא יצליח לגבות מעבר למחירי השוק, גם כאשר הדבר נחוץ לו לכיסוי הוצאותיו, ולכן עליו ליקח תמיד ביחס למחירי השוק, עד אשר אם כילה לגבות את כל הוצאותיו, כדי שיוכל למלא אחר כל התחייבויותיו לפועלים שעברו בשליחותו.

13. הצטרפות לבית הדין במהלך שנת השמיטה

במספר מקרים קבלנו במהלך שנת השמיטה פניות ממשקים או מחקלאים, שמצד אחד לא חתמו על היתר מכירה³³, ומצד שני לא חתמו על הסכם מוקדם עם בית הדין להצטרף ולשווק את תוצרתם באמצעות אוצר בית הדין. השתדלנו (לא תמיד בהצלחה) להתייחס לכל פניה כזו, וכל מקרה ומקרה נדון לגופו. המדיניות במקרים אלו הייתה, שאם השרות לא הופקרו כדין, ורק מתוך רשלנות לא נמכרו האדמות, וכעת תרים ומחפשים את פתרון שיווק באמצעות אוצר בית דין - תשובת בית הדין הייתה שלילית. לעומת זאת, אם המטע הופקר כדין, ולאחר בדיקה מצאנו שלא נעשו בו מלאכות אסורות, לא הייתה לנו התנגדות לשווק את הפירות במסגרת אוצר בית הדין. מקרים אלו התחלקו לשתי קבוצות: הראשונה - מקרים בהם היה קשר מלכתחילה עם אוצר בית דין מקומי, והשנייה - מקרים

33. לכאורה, מכירת הקרקע לגוי מהווה סתירה להפקרתה ולעיבודה בשליחות בית הדין, ומצב כזה בו בעל השדה עובד בשליחות הגוי ובשליחות בית הדין גם יחד, מתוך מגמה לקבל את שכרו ממי שמשלם יותר - הינו מצב אבסורדי ובלתי מתקבל על הדעת, ולמעשה, הופך את אוצר בית הדין ואת המכירה גם יחד לחוכא ואיטלולא, שהרי מחד גיסא, אין בעל השדה מפקיר את שדהו בלב שלם ומתוך גמירות דעת מליאה, ומאידך גיסא, גם אין הוא מוכרו לגוי מתוך גמירות דעת.

לעומת זאת, ניתן להבין יותר את מי שהחליט להפקיר את השרות ולעבוד בשליחות בית הדין, אך להומרא מחר את אדמותיו כדי לצאת מחשש מלאכה אסורה. זאת, כיוון שבמקרה זה ברור שמדובר בשליח בית דין המקבל את שכרו מבית הדין, אך לרווחא דמילתא מחר את אדמתו לנוכחי. החשש היחיד במקרה זה הוא, שמכירתו לנוכחי אין בה גמירות דעת שלימה, שהרי השדה נמסרה לטיפול ולרשותו של בית הדין לאחר שהופקרה כדין. אלא שמכיוון שכל המכירה נעשית רק לרווחא דמילתא נראה שאין לחשוש. וראה בצאת שנה עמוד סז שהובא שם נוסח (המצוטט גם במדריך שמיטה לחקלאים תשנ"ד עמוד 135), להצטרפות לאוצר בית דין לאחר מכירת הקרקעות, שפותר בעיה זו באופן מרווח. ובכל אופן יעוין מה שכתבתי על כל הרעיון של מכירה לחומרא לעיל במבוא הערה 5.

מקרה שלישי שנתקלנו בו, השונה משני המקרים הדומים, הוא מקרה בו נמכרה האדמה כדין מתוך חשש שיהיה צורך לעשות בה מלאכות אסורות שבביעית, ולאחר שנתברר שניתן להימנע ממלאכות אלו, מעוניינים בעליה להצטרף למסגרת אוצר בית הדין. במקרה זה אין בעיה במכירה, אך אם הוחלט בשלב מסוים להצטרף לבית הדין, לכאורה, יש לקנות את השדה חזרה או לבטל את המכירה, כדי שיהיה ברור שמכאן ואילך המלאכות נעשות בשליחות בית דין בשדה הפקר. כל עוד השדה נשארת שדה גוי קשה גם להבין מדוע ולמה יתעסק בית הדין בפירות אלו (אך ראה את הפתרון לכך בנוסח השטר שהוזכר לעיל).

סיבה נוספת שראוי לבטל את המכירה במקרה כזה היא כדי להימנע מלהיכנס לשאלת חיוב תרומות ומעשרות בפירות אלו, ולשם כך יש להקפיד לבטל את המכירה לפני הגטת הפירות. בין כך ובין כך תתעורר הבעיה שאין בית הדין יכול לשלם לשלוחיו אלא מהרגע שהחליטו על הצטרפותם ומונו לשליחי בית הדין (וראה מה שכתבתי בעניין זה לעיל פרק ג).

מקרה רביעי בו נתקלנו במסגרת אוצר ב"ד שהוזכר לעיל (הערה 26) היה שדות שהופקרו והועברו לטיפולו של בית הדין, ובשלב מסוים התחרטו הבעלים, והחליטו באמצע השנה למכור את האדמות לגוי, ולסחור בפירות כרגיל. גם בכך נראה שאין בעיה כיוון שאין חובה להפקיר את השדה אלא את הפירות, ולפני שחובה זו חלה, נמכרה האדמה על ידי הבעלים. בכך, כמוכך, יש הפרת הסכם עם בית הדין (ראה לעיל הערה 30), וייתור על כל מה שהיה מגיע מבית הדין עבור העבודות שנתבצעו בשליחותו.

בהם לא היה כל קשר עם אוצר בית דין בשוגג או בכוונה תחילה. במקרי הקבוצה הראשונה ניהלנו משא ומתן עם בית הדין, ואם נתבקשנו על ידו לשווק את הפירות, וקיבלנו אישור שהסכומים אותם אנו גובים ומעבירים לבית הדין עמו ניהלנו משא ומתן, מיועדים כולם לצורך כיסוי הוצאותיו והתחייבותיו של בית הדין - לא הייתה כל בעיה. לעומת זאת במקרי הקבוצה השנייה, התנאי היה שרק מרגע הקטיף הופכים בעלי השדות לשלוחי בית הדין, ובהתאם לכך הם יקבלו את שכרם רק עבור העבודות שיעשו על ידם מרגע ההתקשרות עם בית הדין.

כזה, למשל, היה מקרה התמרים של קיבוץ שלוחות. מתוך טעות לא יצר הקיבוץ קשר ולא אתם על הסכם עם בית דין, אך היה ברור להם כל העת שבחלקת התמרים המסוימת הם פועלים בהתאם להלכות שמיטה ללא היתר מכירה, ושגדיד התמרים ייעשה לאוצר בית הדין. לאחר דיונים ארוכים שבסופם הוחלט לשווק את התמרים במסגרת אוצר בית דין, נקבע שהתשלום לחקלאים יהיה רק על עבודת הגדיד, הארזיה והמשלוח לשווקים שזה הם עשו בשליחות בית הדין, ולא על העבודות הקודמות שנעשו עד לגדיד.

בעניין התמרים יש להעיר גם על דיון הלכתי שעלה על שולחנו של הגר"ש אלישיב שליט"א, והוא האם ניתן לחלק את הפירות בתחנות חלוקה המקפידות ליקח רק תוצרת מהודרת, לאחר שנתברר שהתמרים הופרו באופן ידני.

סוגיית האבקת התמרים נדונה בהרחבה לעיל פרק ז ושם הובא שהגר"ש אלישיב שליט"א החמיר בשאלה זו. ואף על פי שאנשי שלוחות עשו מה שעשו על פי הנחיתו ההלכתית של הרב מרדכי אליהו שליט"א, היה חשוב לאנשי ירושלים לקבל גם את הסכמתו של הגר"ש אלישיב שליט"א, שהחמיר בשאלה זו בשמיטה שעברה.

ואמנם אין בית מדרש ללא חידוש, וכעת התברר, שהעובדה הבוטנית, שהאבקה מפרה את הפרחים וגורמת ליצירת הפירות, וללא האבקה כזו לא היו כלל פירות - עובדה ששימשה בסיס לדיונים - איננה מדויקת כל צורכה, ולמעשה אם לא תהיה האבקה יהיו בכל אופן פירות, אלא שאלו ישרו מהעץ לפני גמד גידולם, והפירות ייפסדו. לאור עובדות אלו הסכים גם הגר"ש אלישיב שליט"א שמדובר במלאכה המוגדרת כמלאכה לאוקמי פירא, ואין זו מלאכת יצירת פירות כמו זריעה, ולכן יש להקל ולהתיר, שהרי זו מלאכה מובהקת של לאוקמי פירא.

14. סיכום ומסקנות

תם ולא נשלם סיפורו של אוצר בית הדין שליד תנובה. בחלק מהדברים קצרנו מאוד ובחלק לא עסקנו כלל במסגרת זו (אוצר בית הדין לאתרוגים, טיפול בפירות שהיה קושי לשווקם, פירות שהועברו לתעשייה ושיווקם לאחר הביעור, אוצר בית דין לכננות, משא ומתן עם מחסני השמיטה, שיווק בדוכני השווקים, שיווק פירות הדר ועוד).

בסיכום יש להציב את השאלה החשובה מכל והיא האם כתוצאה ממפעל השמיטה בשנת השמיטה תשנ"ד יצטרפו בשמיטה הבאה עלינו לטובה עוד חקלאים יהודים למערכת אוצר בית דין וישבתו בשמיטה ממלאכה וממסחר, או שמא נהיה חלילה עדים לתהליך

הפוך של נטישת מפעל שמירת השמיטה מצד חקלאים ומצד רבנים שהיו שותפים לו בשמיטה הנוכחית.

לצערך, התרשמותי בשלב זה של כתיבת הדברים היא שאם לא יחול שיפור משמעותי בתכנון השמיטה, בניחול אוצר בית הדין ובהסברה יעילה יישאר בפי רבים טעם מר שלא יעורר אותם לחזור שנית על מה שנעשה השנה. הדבר אמור הן לגבי חקלאים והן לגבי רבנים שניסיון השנה השאיר אצלם מועקה ותחושה של "לא לנער הזה התפללנו" ולא לכך ציפינו. חקלאים יצאו בתחושה שהם הפסידו כסף רב, ולעתים שהם לא קיבלו את מה שהובטח להם מראש, הציבור חש שהפירות לא הגיעו לאן שהיו צריכים להגיע ובמחיר המצופה, והרבנים העוסקים באוצר בית הדין חשו שהשמיטה הנוכחית לא הביאה לקרוב לבבות, ליתר שלום, לשלווה וליראת שמיים אצל התקלאים השובתים, והיה פער גדול בין דעיונותיה הנשגבים של השמיטה ובין יישום הדברים בפועל. למעשה, לא הורגשה התרוממות רוח ונפש כתוצאה משבייתת המסחר ומהפסקת התחרות ומקיום שנת שבתון לארץ והתפנות לפיתוח הרוח והנפש.

כאשר באים לנתח את הסיבות להרגשה הלא נוחה של חלק מהמעורבים במערכת אוצר בית הדין, יש להבחין ולחלק בין מקרים בהם מקור ההתמרמרות היה כתוצאה מניחול כושל של בית הדין לבין מקרים רבים מאוד אחרים בהם הדבר נבע כתוצאה מניחול נאות של בית הדין וכתוצאה מהעובדה שנמנע מסחר רגיל בפירות. אם חוסר הנחת נובע מכך שבית הדין שלט על המערכת ומנע מסחר רגיל בפירות, ומקור האכזבה הינו בכך, שבניגוד לציפיות המוקדמות, ההצטרפות לבית הדין לא אפשרה מסחר רגיל בפירות, הרי שמצבנו טוב יותר מאשר מקרים בהם חוסר הנחת נובע מתפקוד לקוי של מערכת בית הדין, שכתוצאה ממנו, למשל, מי שהפקירו את שדותיהם בלב שלם ולא נתפתו לכל מסחר ופעלו בהתאם להנחיות בית הדין - יצאו מקופחים ומאוכזבים כיוון שלא קיבלו את שכרם המובטח, לעומת אחרים שחרגו מהנחיות בית הדין והרשו לעצמם לעשות דברים שגובלים במסחר בפירות, וכך דאגו לתפוש ולהחזיק בכסף המגיע להם מבית הדין.

בבואנו להסיק מסקנות, עלינו לזכור ששנת השמיטה תשנ"ד הייתה שנה יוצאת דופן, שבה היו מעט מאוד יבולי פירות ומטעים רבים נפגעו כתוצאה מחורף קיצני, וחלקם לא נתנו ככלל פרי. כתוצאה מכך, היה בשוק הכללי מעט מאוד פרי, שמחירו גבוה ביותר. אלו שזכו ומטעיהם לא נפגעו ידעו שבשוק החופשי יוכלו לגבות עבור פירות מטעיהם מחירים גבוהים ביותר. הניסיון היה גדול וקשה ביותר, כיוון ששנה ייחודית כזו שבה אפשר להרוויח מהבעלות על המטעים סכומים גבוהים איננה דבר תדיר, ולמרות שהמשקים שהצטרפו לאוצר בית הדין היו נכונים מתוך הכרה ברורה להפסיד כתוצאה מכך סכומים משמעותיים אותם היו יכולים להרוויח במסחר רגיל בפירות, אך הפסד כל כך גדול ומשמעותי לא העלה אף אחד על דעתו. כמוכן, שבהכנות ובתכנון אוצר בית הדין חייב גם מצב כזה להילקח בחשבון, ולא פחות ממנו חייב להילקח בחשבון מצב הפוך, של מחירי שוק נמוכים ביותר, שלעתים אינם מכסים אפילו את ההוצאות הבסיסיות.